

ILGAI IR LAIMINGAI? NUO FIKTYVIŲ SANTUOKŲ IKI PREKYBOS ŽMONĖMIS

Minna Viuhko, Anni Lietonen ir Anniina Jokinen

Projektas „Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija:
tarpdisciplininis sprendimas (HESTIA)“

Projektas finansuojamas Europos komisijos. Leidinyje pateiktas tik autorių požiūris. Europos komisija neatsako už bet kokį šiame leidinyje publikuojamos informacijos naudojimą.

TURINYS

1. Įvadas ir projekto siekiniai.....	4
2. Sąvokos ir apibrėžimai.....	8
3. Teisės sistemos ir tarptautiniai teisės aktai	13
4. Dabartinė situacija ir ankstesnis fiktyvių išnaudojimo santuokų ir jų sąsajų su prekyba žmonėmis tyrimas.....	17
5. Duomenys ir metodai.....	24
6. Nacionalinių tyrimų išvados	31
6.1. Esamos situacijos penkiose valstybėse apžvalga.....	31
6.2 Moterų verbavimas sudaryti fiktyvias išnaudojančias santuokas	35
6.3. Kelionė ir atvykimas į paskirties valstybę	38
6.4. Išnaudojimas paskirties valstybėje.....	40
6.5. Galimų aukų nustatymas ir pagalbos joms teikimas.....	43
6.6. Fiktyvių išnaudojančių santuokų prevencija	45
7. Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų ryšio nagrinėjimas	47
8. Išvados ir rekomendacijos.....	56
8.1. Išvados	56
8.2. Rekomendacijos ES lygmeniu	58
Nuorodos.....	61
Tarptautiniai ir ES teisės aktai	65
1 priedas. Apklauso gairės ekspertams / HESTIA projektas, 2015 m. birželis.....	67
2 priedas. Apklauso gairės aukoms / HESTIA projektas, 2015 m. birželis.....	72

1. Įvadas ir projekto siekiniai

Pastaraisiais metais Europoje išaugo susirūpinimas dėl vienos iš prekybos žmonėmis formų – fiktyvių santuokų (*angl. sham marriages*). Fiktyvių santuokų ir iš jų kylančio žmonių išnaudojimo problema nustatyta keliuose ES valstybėse narėse. Donovan ir kt. (2015) teigimu, pasitaiko atvejų, kai prekeiviai žmonėmis verbuoja moteris, žadėdami joms gerai apmokamus darbus ir, kraštutiniais atvejais, verčia moteris sudaryti santuoką su trečiųjų šalių piliečiais. Nustatyta, kad organizatoriai, anksčiau daugiausia vykdę kontrabandinę veiklą, tampa prekeiviais žmonėmis ir (ar) išnaudotojais (žr. Europolo 2014 m. duomenis). Šiame darbe nagrinėjamos ES ir trečiųjų šalių piliečių sudarytos fiktyvios santuokos, kuriose stebimi išnaudojimo elementai. Reikia pabrėžti, kad dažniausiai ES ir trečiųjų šalių piliečių santuokos yra nuoširdžios, tačiau nepagrįstai įtariamoms ar laikomoms fiktyviomis. Verta paminėti ir tai, kad išnaudojimo elementai ar ryšiai su prekyba žmonėmis stebimi ne visose fiktyviose santuokose.

„Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija: tarpdisciplininis sprendimas (HESTIA)“ – tai tarptautinis projektas, kuriame pagrindinis dėmesys skiriamas fiktyvių santuokų ir prekybos žmonėmis ryšiu. Projektas vykdytas nuo 2015 m. sausio iki 2016 m. gruodžio, finansuotas pagal Europos komisijos Migracijos ir vidaus reikalų generalinio direktorato¹ vykdomą Nusikalstamumo prevencijos ir kovos su nusikalstamumu (ISEC) projektą. Projekte dalyvavo šios šalys: Estija, Suomija², Airija, Latvija, Lietuva ir Slovakija³. Projektą koordinavo Latvijos Respublikos Vidaus reikalų ministerija, o projekto partneriai buvo Europos Jungtinių Tautų Organizacijos padalinys Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės institutas (HEUNI) Suomijoje, Airijos imigrantų taryba, Lietuvos Caritas, NVO „Living for Tomorrow“ Estijoje, „The Shelter Safe House“ Latvijoje ir Slovakijos Respublikos vidaus reikalų ministerija⁴. Kiekvienas partneris rūpinosi projekto veikla na-

1 Projektą „Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija: tarpdisciplininis sprendimas“ (HESTIA) finansuoja Migracijos ir vidaus reikalų generalinis direktoratas pagal Europos komisijos „Nusikalstamumo prevencijos ir kovos su nusikalstamumu programą“.

2 Suomija minima kaip šalis, kurioje įsikūrusi HEUNI. Suomijoje projekto tyrimai nevykdyti.

3 JK ir Kipras taip pat buvo kviečiamos prisijungti prie projekto, tačiau Airija buvo vienintelė tikslo šalis, kurioje pavyko rasti subjektą, sutikusį dalyvauti projekte.

4 Projekto asocijuotieji partneriai yra Latvijos Respublikos valstybinė policija, Latvijos Respublikos užsienio reikalų ministerija ir Airijos teisingumo ir lygybės departamentas.

cionaliniu lygmeniu, išskyrus Latvijos vidaus reikalų ministeriją, kuri koordinavo visas su projektu susijusias veiklas, ir HEUNI, kuri vadovavo ir koordinavo su tyrimais susijusias veiklas. Pagrindinis HESTIA projekto siekinys – įsigilinus į prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų reiškinius pateikti konkretų fiktyvios santuokos, kaip prekybos žmonėmis formos, apibrėžimą bei inicijuoti visapusius jos prevencijos veiksmus. Tai atliekama vykdant tam tikras projekto veiklas, iš kurių viena pagrindinių – bendras tyrimas. Organizuotų nacionalinių susitikimų metu aptartos fiktyvios santuokos ir jų ryšys su prekyba žmonėmis bei surinkta ekspertų ir specialistų grupė, kuri aptarė problemos mastą nacionaliniu lygiu. Projektas taip pat apima ir mokymus, kurių metu tyrimo rezultatai bus naudojami mokymo medžiagai, skirtai apmokyti įvairių sričių specialistus, dirbančius su potencialiomis prekybos žmonėmis aukomis, parengti. Bandomieji mokymai, kuriais siekiama kelti specialistų kvalifikaciją bei informuoti juos apie fiktyvias santuokas, turinčias išnaudojimo elementų, bei jų santykį su prekyba žmonėmis, organizuojami Estijoje, Airijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Slovakijoje. Tai pagerins prieš prekybą žmonėmis nukreiptą tarpdisciplininį bendradarbiavimą ir prisidės prie pažeidžiamų žmonių išnaudojimo ir prekybos jais prevencijos. Šiuo projektu taip pat siekiama viešinti tyrimo rezultatus Europoje bei vykdyti ES kovos su prekyba žmonėmis dienos veiklas, organizuoti baigiamąją konferenciją, skirtą projekto rezultatams ir rekomendacijoms aptarti.

HESTIA projekto tiriamąja dalimi siekiama suteikti daugiau informacijos ir suformuoti bendrą suvokimą apie besivystančią prekybos žmonėmis formą, kuri yra susijusi su fiktyvių santuokų sudarymu ir tolimesniu žmonių išnaudojimu. Išnaudojimas būna įvairių formų: seksualinis išnaudojimas, priverstinis darbas, buitinė vergovė (*angl. domestic servitude*). Bendroje tyrimo ataskaitoje nagrinėjamas fiktyvių santuokų ir prekybos žmonėmis ryšys, taip pat aptariama nagrinėjamo reiškinio apibrėžtis. Tyrime pagrindinis dėmesys skiriamas fiktyvioms santuokoms prekybos žmonėmis kontekste (ne tiesiog fiktyvioms santuokoms), kai asmuo yra išnaudojamas. Taip pat suteikiama naujos informacijos apie silpnąsias grandis, veiksnius, metodus, kanalus, kuriais sudaromos lengvesnės sąlygos fiktyviai santuokai, besibaigiančiai prekyba žmonėmis, sudaryti. Fiktyvių išnaudojančių santuokų (*angl. exploitative sham marriages*) reiškinys glaudžiai susijęs su prekyba žmonėmis priverstinių santuokų tikslais ar prekyba žmonėmis, kai santuoka naudo-

jama kaip pagrindas aukoms verbuoti. Nagrinėjamas reiškinys sietinas su aukų lytimi. Potencialios aukos yra moterys, kilusios iš ES šalių, o dauguma tuo užsiimančių trečiųjų šalių piliečių yra vyrai.

Prekyba žmonėmis – tai nusikaltimas, apie kurį duomenis rinkti yra sudėtinga ne tik dėl slapto nusikaltimo pobūdžio, bet ir dėl to, kad gali būti taikomos labai plačios sąvokos ir apibrėžtys (COM 2016). Todėl projekte dėmesys skiriamas ne tik teismo byloms, kurios patraukė valdžios institucijų dėmesį, tačiau ir žiniasklaidos bei nevyriausybių ir kitų organizacijų nurodytiems nusikalstamiems atvejams. Projekte naudojama bandomoji metodologija, kurią HEUNI išplėtojo ankstesniame tyrime, nagrinėjančiame prekybą žmonėmis priverstiniam darbui (FLEX). Metodologija paremta duomenų rinkimu iš įvairiausių šaltinių, siekiant nagrinėjamos nusikalstamos veiklos slaptumo mastui sumažinti. FLEX projekte išvystyta metodologija taikytina vietos lygmeniu, ji apima kokybinius ir kiekybinius duomenų šaltinius (žr. Jokinen ir kt. 2011, 314–316).

Tyrime keliamos įvairios problemos. Tyrime nagrinėjama:

- 1) Koks ryšys egzistuoja tarp fiktyvių santuokų (sudarymo) ir prekybos žmonėmis?
- 2) Kaip asmenys, sudarantys fiktyvias santuokas, tampa išnaudojimo ir prekybos žmonėmis aukomis?
- 3) Su kokiomis išnaudojimo formomis susiduria aukos?

Be to, tyrime dėmesys skiriamas struktūrinėms problemoms, įskaitant įstatymų spragas, aukų identifikavimą ir joms teiktiną pagalbą. Tyrimu siekiama nustatyti:

- 4) Kokios sistemos / įstatymų / administracinių procedūrų spragos sukuria sąlygas prekybai žmonėmis fiktyvių santuokų atveju?
- 5) Kokių priemonių galima imtis siekiant lengviau atpažinti prekybos žmonėmis ir sunkaus išnaudojimo atvejus ir aukas?
- 6) Kokių priemonių galima imtis siekiant suteikti kokybiškesnę pagalbą aukoms?

Galiausiai tyrime aptariamos prevencinės priemonės:

- 7) Kokių prevencinių priemonių galima imtis prieš išnaudojimą?

Ataskaitą sudaro penkių šalių, t. y. Estijos, Latvijos, Lietuvos, Airijos ir Slovakijos⁵, ataskaitos ir įvadas, kuriuo apibendrinami kiekvienos šalies tyrimo rezultatai ir pateikiama bendra nagrinėjamo reiškinių analizė. Įvadine ir apibendrinamąją šios ataskaitos dalį (pirmąją ataskaitos dalį) parengė HEUNI. Pirmiausia išaiškinami tyrime vartoti terminai ir sąvokos, aprašoma bendra teisinė sistema. Po to, siekiant nurodyti bendrą nagrinėjamo reiškinių suvokimo mastą ir aptarti su santuoka susijusią migraciją platesniame kontekste, pristatomi ankstesni tyrimai. Kitame skyriuje pateikiamas detalus duomenų šaltinių aprašymas ir tyrime taikyti tyrimo metodai, taip pat aptariamos etinės problemos, susijusios su prekyba žmonėmis. Po to pateikiamas kiekvienos valstybės tyrimo rezultatų apibendrinimas, akcentuojami valstybių skirtumai ir panašumai. Taip pat aptariamas prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų ryšys. Galiausiai pateikiamos išvados ir rekomendacijos, kaip tobulinti fiktyvių išnaudojimo santuokų (*angl. exploitative sham marriages*) prevencines priemones ES lygmeniu.

5 Tyrimai atitinkamoje valstybėje buvo vykdomi konsultuojantis su HEUNI. Vis dėlto kiekvienos šalies ataskaitų, įskaitant išvadas ir rekomendacijas, pateikimas yra atitinkamų sudarytojų atsakomybė.

2. Sąvokos ir apibrėžimai

Pagrindinis tyrimo objektas – fiktyvios santuokos, kurias sudaro ne ES piliečiai ir ES piliečiai, turintys teisę laisvai judėti ir gyventi kitoje nei jų gimtoji ES valstybėje.⁶ Santuokos galiojimą apibūdinantys terminai yra nustatyti visų penkių HESTIA projekto apimamų valstybių civilinės teisės nuostatose. Bendrai galiojančių santuokų sąlygos apima partnerius, kurie yra vyresni, nei tam tikro nustatyto amžiaus, ir kurie turi galimybę visiškai pagrįstai sutikti sudaryti santuoką, ir kad šis sutikimas negali tapti negaliojančiu dėl prievartos, smurto, grėsmės ar kitų pajėgumų trūkumo, pvz., jei auka turi psichosocialinę negalią (Psaila ir kt., 2016 m.).

Klausimas, kas yra tikra santuoka (*angl. genuine marriage*) ir kas yra fiktyvi santuoka, žinoma, yra labai svarbus. Pagal daugumą šaltinių fiktyvią santuoką nuo tikros santuokos skiria ketinimai. Pagal Europos Komisijos (2014 m.) vadovą, kaip spręsti ES piliečių ir ne ES piliečių galimų fiktyvių santuokų problemą, tikrai santuokai būdinga tai, kad susituokusi pora ketina kartu kurti tvirtą šeimą ir gyventi tipišką vedybinį gyvenimą, o fiktyvi santuoka sudaroma siekiant gauti ES teisėje įtvirtintą teisę laisvai judėti ir gyventi. Apskritai, skirtingose šalyse ir šaltiniuose vartojama terminologija skiriasi, tačiau ji naudojama panašiam reiškiniui bendrąja prasme pavadinti ir apibūdinti skirtingus ketinimus, dėl kurių sudaroma santuoka, visų pirma susijusius su fiktyviomis santuokomis ir santuokomis iš išskaičiavimo (COM 2016). Priklausomai nuo konteksto, kaip fiktyvios santuokos (*angl. sham marriage*) sinonimai gali būti vartojami keli terminai: santuoka iš išskaičiavimo (*angl. marriage of convenience*), fiktyvi santuoka (*angl. fictitious marriage, fake marriage, false marriage, bogus marriage*)⁷.

Dažnai, ypač oficialiuose dokumentuose⁸, naudojamas terminas yra „santuoka iš išskaičiavimo“ (*angl. marriage of convenience*), ir tai, ko gero, yra artimiausia paraleli sąvoka sąvokai „fiktyvi santuoka“ (*angl. sham marriage*). Šiame kontekste „santuoka iš išskaičiavimo“ įprastai

6 Santuokos tarp dviejų ES piliečių, kaip ir santuokos tarp dviejų ES gyvenančių ne ES piliečių nepatenka į šio projekto apimtį.

7 Apskritai, šie terminai (ir jų atitikmenys įvairiomis Europos Sąjungos kalbomis) nebūtinai yra pripažįstami teisėje, tačiau yra naudojami politikoje, sociologijoje ir kriminologijoje tam pačiam reiškiniui pavadinti.

8 Tarybos rezolucija dėl kovos su santuokomis iš išskaičiavimo (1997 m.).

suprantama kaip „santuoka, sudaryta vien siekiant gauti ES teisėje įtvirtintą teisę ne ES piliečiui, kuris kitu atveju negalėtų pasinaudoti tokia teise, gyventi ES“ (COM 2014). Todėl santuokos tikslas yra įteisinti trečiosios šalies piliečio gyvenimą Europos Sąjungoje.

Nors pirmiau minimi terminai atrodo panašūs, jų reikšmė gali skirtis arba gali skirtis jų konotacijos. Pavyzdžiai, terminas fiktyvi santuoka (*angl. fictitious, fake, false marriage*) gali reikšti, kad santuoka nėra „sudaryta iš tikrųjų“. Tačiau visos santuokos, analizuojamos HESTIA projekte, formaliai yra galiojančios santuokos, nepriklausomai nuo to, kokia terminologija yra naudojama nacionalinėse ataskaitose. Tik motyvas, dėl kurio sudaroma santuoka, gali būti „melagingas“ (*angl. false*). Todėl gali būti teigiama, jog santuokos **nėra** „fiktyvios“ (*angl. fictitious*) ar „netikros“ (*angl. fake*) vien dėl to, kad nėra jokios „iš tikrųjų sudarytos“ santuokos. Tačiau santuokos nėra „tikros“ (*angl. genuine*) ta reikšme, kad santuokos tikslas yra kitas, nei meilė ar ketinimas sukurti šeimą ir gyventi tipišką vedybinį gyvenimą. Dėl to tyrime analizuojamos santuokos formaliai yra galiojančios, tačiau nėra „tikros“.

Siekiant suskirstyti su šiuo reiškiniu susijusių terminologiją į atskiras kategorijas, Europos Komisijos vadove (2014 m.) teigiama, jog yra naudinga atskirti teisiškai galiojančias santuokas nuo tų, kurios yra sudaromos naudojant suklastotus dokumentus. EK siūlo, kad terminas fiktyvi santuoka (*angl. fake marriage, false marriage, bogus marriage, fictitious marriages*) turėtų reikšti santuokas, sudarytas naudojant suklastotus dokumentus, pvz., suklastotus santuokos liudijimus. Santuokos iš išskaičiavimo (*angl. marriages of convenience*), fiktyvios santuokos (*angl. sham marriages*), priverstinės santuokos (*angl. forced marriages*) ir apgaulės būdu sudaromos santuokos (*angl. marriages by deception*) yra santuokos, sudarytos naudojant teisiškai galiojančius dokumentus, tačiau šio tipo santuokose skiriasi santuokos sudarymo motyvas. Taip pat įmanoma, kad abu sutuoktiniai bendradarbiauja savo noru, laisvai sutikdami sudaryti santykius, leidžiančius piktnaudžiauti ES teise (santuokos iš išskaičiavimo ir fiktyvios santuokos) arba sutuoktinis ES pilietis yra apgaunamas sutuoktinio ne ES piliečio ir patiki, kad santuoka yra tikri vedybiniai santykiai, tačiau iš tikrųjų tikslas yra piktnaudžiauti ES teise (santuokos sudaromos apgaulės būdu (COM 2014).

Ne HESTIA projekte atskirti įvairioms santuokoms, kurios yra rečiau sudaromos ES, tačiau vis dar sudaromos daugelyje valstybių visame

pasaulyje, vartojama didelė terminų įvairovė. Primestosios santuokos (*angl. arranged marriages*) – tai santuokos, kuriose pagrindinį vaidmenį renkantis partnerį vaidina trečioji šalis (pvz., tėvai ar globėjai), tačiau abu sutuoktiniai su tuo sutinka. Primestoji santuoka yra tikra santuoka, jei ji yra laisvos valios ir sutuoktinių noro rezultatas. Laisvos valios ir sutikimo tuoktis idėja yra abstrakti sąvoka, nes dažnai tokiais atvejais įtakos turi giliai iššaknijusios tradicijos. Iš principo bet kurioje pasaulio vietoje sudarytos teisėtos santuokos privalo būti pripažįstamos ES. Tačiau valstybės narės neprivalo pripažinti santuokų, kurias draudžia jų teisės aktai (pvz. poligaminių santuokų (*angl. polygamous marriages*)) (COM 2014).

Nėra oficialaus tarptautiniu mastu priimto priverstinės santuokos apibrėžimo, tačiau tai gali būti apibūdinama kaip situacija, kai santuoka sudaroma ne laisva valia ir nesant visiško abiejų šalių sutikimo: dėl grasinimų, apgaulės ir prievartos (FRA 2014). Šie elementai įprastai laikomi naudojamais prekybos žmonėmis situacijose. Pagal priverstinės santuokos koncepciją gali būti išskiriama daugiau specifinių santuokos formų, įskaitant vergovės santuokas (*angl. servile marriages*), kurios apima asmenis, perduodamus, perduodamus ar paveldimus santuokos tikslais, ir vaikų santuokas (*angl. child marriages*), kurios yra priverstinės santuokos, nes vaikai pagal apibrėžimą negali sutikti arba pasinaudoti teise atsisakyti (Lyneham ir Richards, 2014 m., p. 3) Priverstinės santuokos pirmiausiai yra suprantamos kaip tam tikrų etninių bendruomenių ar mažumų praktikų sąsajos. Dažniausiai tokių santuokų kaltininkai yra tėvai, šeimos nariai ar išplėstinės šeimos nariai (FRA 2014).

Kartu su pirmiau nurodytais terminais naudojamas terminas apsauginės santuokos (*angl. protection marriages*). Tokios fiktyvios santuokos motyvas susijęs su protestu, pvz., asmenys, kurie tuokiasi su migrantais dėl politinių ar idealistinių motyvų arba siekdami suteikti jiems apsaugą („Econ Pöyry“, 2010).

Realybėje įvairūs čia pristatomi apibrėžimai ir koncepcijos dažnai persipina. Vis dėlto šiame tyrime fiktyvios santuokos atskiriamos nuo pirmestųjų santuokų (*angl. arranged marriages*) ir priverstinių santuokų (*angl. forced marriages*). Šiame tyrime didžiausias dėmesys skiriamas fiktyvioms santuokoms, kurių pirminis sudarymo motyvas yra ne ES piliečiui gauti leidimą gyventi ES. Kadangi projekte daugiausiai domimasi būtent tomis fiktyviomis santuokomis, kurios susijusios su preky-

ba žmonėmis (pvz., fiktyvios santuokos prekybos žmonėmis kontekste ar prekyba žmonėmis fiktyvių santuokų sudarymo tikslais), reikalinga sąvoka, apimanti išnaudojimo elementą. Projekto partneriai projekto pradžioje sukūrė terminą „fiktyvi išnaudojanti santuoka“. Šis terminas reiškia fiktyvias santuokas su išnaudojimo elementais. Tyrimas apima abu atvejus: ir tas santuokas, kuriose yra išnaudojimo elementas, tačiau iš tikrųjų nėra prekyba žmonėmis, ir tuos, kurie gali būti apibrėžiami kaip prekyba žmonėmis (t. y. „prekyba žmonėmis fiktyvių santuokų sudarymo tikslais“). Praktikoje sudėtinga nubrėžti skiriamąją liniją tarp skirtingų išnaudojimo formų. HESTIA projekte terminas „fiktyvi išnaudojanti santuoka“ suprantamas kaip apimantis skirtingus fiktyvių santuokų atvejus, kuriais vykdomas išnaudojimas, ir šis reiškinytis yra labiau vertinamas iš platesnės sociologinės perspektyvos, nei kad teisinė kategorija ar teisėje apibrėžta sąvoka.

Svarbus ir esminis aspektas apibrėžiant šias skirtingas koncepcijas ir reiškinius – fiktyvios santuokos ir prekybos žmonėmis skirtumas, susijęs su nusikaltimo objektu. Fiktyvi santuoka yra nusikaltimas arba veiksma prieš valstybę, o prekyba žmonėmis yra nusikaltimas prieš žmogų. Šiuo atžvilgiu galimas palyginimas su žmonių kontrabanda – žmonių kontrabandoje nėra aukų; šiame procese pažeidžiami tik valstybės įstatymai. Šiame projekte mes didžiausią dėmesį skiriame žmonių išnaudojimui. Be to, svarbu atkreipti dėmesį į priverstinės santuokos ir fiktyvios išnaudojančios santuokos skirtumus. Mes sutelkiame dėmesį ne tik į tai, ar galimos aukos yra, visų pirma, verčiamos tuoktis su trečiųjų šalių piliečiais, bet veikiau į paskesnius išnaudojimo elementus ir aplinkybes viso proceso metu, tiek verbuojant, tiek paskirties šalyje (*angl. destination country*) prieš ir po santuokos sudarymo. Terminu „fiktyvi išnaudojanti santuoka“ siekiama išryškinti išnaudojimo aplinkybes, kurios neleidžia asmeniui pasitraukti iš padėties, ir subtilias judėjimo kontrolės formas ir elementus, kurie rodo aukų priklausomybę nuo vyrų, verbuotojų ar šių santuokų organizatorių. Kartais tiriami atvejai apima prievartos panaudojimą jau veiklos pradžioje (pvz., verbuojant) ir dėl to kai kurie nagrinėjami atvejai gali būti apibūdinami kaip priverstinės santuokos, o kai kurie – ne. Asmuo gali norėti sudaryti fiktyvią santuoką, tačiau vėliau ji (jis) gali būti išnaudojami. Faktiškai ES piliečio kaip sutuoktinio (visų pirma moterų) vaidmuo gali kisti nuo kaltininko ((smulkaus) nusižengimo ar sukčiavimo prieš valstybę) iki aukos (išnaudojimo, ar, sunkiais atvejais, prekybos žmonėmis).

Mažosios Europos Sąjunga

Taip pat reikėtų pastebėti, kad projektas apima partnerius iš šešių valstybių, kuriose vartojamos šešios skirtingos kalbos (anglų, estų, suomių, latvių, lietuvių ir slovakų), ir kad tai turėjo įtakos koncepciniams išsūkiamams. Kiekvienas partneris (išskyrus Airiją) turi atrasti atitinkamus terminus savo kalbose, kurie galėtų būti vartojami kartu su terminais anglų kalba. Be to, nacionaliniu lygiu terminai vartojami gali skirtis nuo terminų, kurie vartojami ES lygiu. Pavyzdžiui, terminas „fiktyvi santuoka“ (*angl. fictitious marriage*) Latvijoje vartojamas kaip sinonimas terminui „fiktyvi santuoka“ (*angl. sham marriage*), tačiau ES lygiu terminas „fiktyvi santuoka“ (*angl. fictitious marriage*) gali būti apibrėžiamas kaip santuoka, kuri buvo sudaryta naudojant suklastotus dokumentus. Be to, Slovakija savo tyrimo ataskaitoje visų pirma vartoja terminą „priverstinė santuoka“ (*angl. forced marriage*), o ne „fiktyvi išnaudojimo santuoka“ (*angl. exploitative sham marriage*).

3. Teisės sistemos ir tarptautiniai teisės aktai

Kovai su prekyba žmonėmis taikomi keli tarptautiniai teisės aktai ir teisės sistemos. Jungtinių Tautų Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinamą ja yra pirmasis pasauliniu mastu taikomas susitarimas, susijęs su prekyba žmonėmis. Protokolas papildo JT Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. 2015 metų gruodį Protokolą ratifikavo 169 valstybės, įskaitant Latviją (2004 m.), Slovakijos Respubliką (2004 m.), Estiją (2004 m.), Lietuvą (2003 m.) ir Airiją (2010 m.) (2015 m. Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) duomenys).

Jungtinių Tautų Protokolas dėl prekybos žmonėmis laikomas pirmuoju bendrąją ir pagrindinę prekybos žmonėmis apibrėžtį pateikiusiu dokumentu. Jo tikslas – užkirsti kelią prekybai žmonėmis ir kovoti su ja, saugoti tokios prekybos aukas ir joms padėti bei, siekiant šių tikslų, skatinti bendradarbiavimą tarp valstybių Šalių (2 str.). Pagal šį Protokolą:

„Prekyba žmonėmis – žmonių verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar jų priėmimas gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti. Išnaudojimas apima kitų asmenų išnaudojimą prostitucijos forma ir kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar veiklą, panašią į vergiją, tarnystę ar organų pašalinimą.“

Vis dėlto nusikalstamą prekybos žmonėmis veiklą apibrėžti gana sudėtinga, ypač išnaudojimą, kuris apima įvairias formas, tokias kaip seksualinis išnaudojimas, priverstinis darbas ir organų pašalinimas. Priverstinis darbas yra apibrėžtas 1930 m. TDO Konvencijoje Nr. 29, kuri draudžia neteisėtai reikalauti atlikti priverstinį ar privalomąjį darbą. Pagal TDO priverstinio darbo konvenciją priverstinis ar privalomasis darbas (2 str.) reiškia bet kokią darbą ar tarnybą, kurių buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurių asmuo nesutiko atlikti sava valia. TDO išdėstė šiuos teisių ar privilegijų praradimą apibūdinančius požymius, kurie gali reikšti priverstinio darbo situaciją (TDO 2005, 20–21):

- fizinė ar seksualinė prievarta arba grasinimas ją panaudoti,
- darbuotojo judėjimo apribojimas, pvz., įkalinant ar neleidžiant palaukti jokių ryšių su vietos bendruomene,
- vergavimas už skolas, atsiradusias, pavyzdžiui, dėl verbavimo ir vežimo organizavimo,
- atlyginimo užlaikymas arba visiškas atsisakymas sumokėti darbuotojui,
- pasų ir asmens dokumentų paėmimas,
- grasinimas įškusti valstybės institucijoms.

Nors JT Protokole dėl prekybos žmonėmis santuoka nenurodyta kaip galima išnaudojimo forma, prekybos žmonėmis sąvoka Protokole specialiai nebuvo galutinai suformuluota, kad į ją būtų galima įtraukti atsirandančias naujas prekybos formas (MacLean, 2013). Nepaisant aptariamų išnaudojimo formų, taip pat reikia pabrėžti, kad prekybos žmonėmis aukos sutikimas su planuojamu išnaudojimu neturi reikšmės, jeigu buvo panaudota bet kuri iš nurodytų priemonių (3 str. b d.).

2005 m. Europos Tarybos Konvencijoje dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis sąvoka „prekyba žmonėmis“ apibrėžiama labai panašiai kaip ir JT Protokole, tačiau konkrečiai akcentuojama prekybos žmonėmis aukų ir jų teisių apsauga. Šiuo įpareigojančiu teisiniu dokumentu siekiama užkirsti kelią prekybai žmonėmis, apsaugoti aukas ir skatinti tarptautinį bendradarbiavimą veiksmų prieš prekybą žmonėmis srityje. Konvencija taikoma visoms prekybos žmonėmis formoms nacionaliniu ar tarptautiniu mastu, neatsižvelgiant į tai, susijusi ji ar nesusijusi su organizuotu nusikalstamumu (2 str.). Speciali stebėsenos institucija GRETA buvo įsteigta Konvencijos įgyvendinimui stebėti. Estija, Latvija, Lietuva, Airija ir Slovakijos Respublika šią Konvenciją ratifikavo.

Europos Sąjungos veiksmų prieš prekybą žmonėmis plane pažymima, kad prekyba žmonėmis yra aiškiai uždrausta pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 5 straipsnį. Vienas naujausių postūmių šioje srityje buvo priimta Direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos. Direktyvoje pateikiama tokia prekybos žmonėmis apibrėžtis (2 str. 1 d.):

„Asmenų verbavimas, vežimas, perdavimas, laikymas ar priėmimas, įskaitant tų asmenų kontrolės perėmimą ar perdavimą, grasinant arba panaudojant jėgą ar kitokią prievartą, pagrobiant, sukčiaujant arba apgaule, piktnaudžiaujant padėtimi arba pasinaudojant asmens pažeidžia-

mumu, duodant arba gaunant pinigų ar naudos siekiant kitą asmenį kontroliuojančio asmens sutikimo, kai šios veikos tikslas yra išnaudojimas.“

Nors Direktyvoje išdėstytae minimaliame išnaudojimo formų sąrašė priverstinė santuoka⁹ aiškiai nenurodoma, jos preambuleje užsimenama, kad prekybos žmonėmis apibrėžtis turėtų apimti ir priverstinę santuoką kaip išnaudojimo formą¹⁰.

Kitos politikos priemonės, papildančios direktyvą dėl prekybos žmonėmis prevencijos, apima ES teisės aktus dėl leidimo gyventi ES išdavimo prekybos žmonėmis aukoms (Direktyva 2004/81/EB), dėl vaikų seksualinio išnaudojimo (2011/92/ES) ir dėl sankcijų ir priemonių darbdaviams, kurie sąmoningai įdarbina nelegaliai šalyje esančius trečiųjų šalių piliečius (Direktyva 2009/52/EB). Be to, Tarybos Direktyvoje 2002/90/EB, apibrėžiančioje padėjimą neteisėtai atvykti, vykti tranzitu ir apsigyventi, išvardintos priemonės, kurių reikia imtis kovojant su pagalba nelegaliai imigracijai, susijusiai su neteisėtu sienos kirtimu ir vykdomai siekiant palaikyti žmonių išnaudojimui skirtus tinklus. Prekybos žmonėmis problemos taip pat sprendžiamos taikant ES vykdomą vidaus saugumo strategiją (COM 2010), ES planą dėl prekybos žmonėmis prevencijai ir kovai su ja skirtų geriausios praktikos, standartų ir procedūrų (2005/C 311/01) ir Komisijos darbinį dokumentą dėl ES plano įgyvendinimo vertinimo ir stebėsenos (Europos Komisija, 2012) (Europos Komisija, 2016 m.).

ES yra įsipareigojusi užtikrinti, kad jos teritorija keliaujantys piliečiai ir užsieniečiai būtų apsaugoti. Nusikaltimų aukų teisių direktyva (Direktyva 2012/29/ES), kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, užtikrina, kad aukos būtų pripažįstamos aukomis ir kad su jomis būtų elgiamasi pagarbiai, jos sulauktų tinkamos apsaugos, paramos ir teisingumo. ES valstybės narės turėjo perkelti Direktyvos nuostatas į savo nacionalinius teisės aktus iki 2015 m. lapkričio 16 d. Direktyvoje taip pat numatyta, kad valstybės narės turi užtikrinti tinkamus pareigūnų, kuriems gali tekti bendrauti su aukomis, mokymus ir skatinti valstybių narių bendradarbiavimą bei valstybės teikiamų paslaugų, susijusių su aukų teisių klausimais, koordinavimą.

9 „Išnaudojimas apima bent jau kitų asmenų prostitucijos išnaudojimą ar kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar paslaugas, įskaitant elgetavimą, vergiją ar į vergiją panašią praktiką, priverstinę tarnystę, išnaudojimą įtraukiant į nusikalstamą veiką, arba organų išėmimą“ (Direktyvos 2011/36/ES 2 str. 1 d.).

10 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičiančios Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR, OL L 101/1 preambulės 11 punktas.

Visoms penkioms dalyvaujančioms valstybėms taikomos tarptautinės žmogaus teisių konvencijos, pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (EŽTPLK), pagal kurią prekyba žmonėmis, kaip ir priverstinė santuoka, laikomos žmogaus teisių pažeidimais. Valstybės šalys įsipareigoja laikytis žmogaus teisių principų ir vertybių, kuriomis turi vadovautis valdžios institucijos. Be to, Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (vadinamojoje Stambulo konvencijoje) teigiama, kad Konvencijos šalys privalo imtis reikiamų įstatyminių ar kitų priemonių užtikrinti, jog suaugusiajam ar vaikui sąmoningai taikoma prievarta tuoktis būtų laikoma nusikaltimu (Europos Taryba, 2011 m.). Estija, Airija, Latvija, Lietuva ir Slovakija šios Konvencijos dar neratifikavo.

Laisvo judėjimo ir apsigyvenimo bet kurioje Europos Sąjungos vietoje teisė yra viena iš pagrindinių laisvių, įtvirtintų ES teisėje, ir Europos integracijos kertinis akmuo. Direktyva dėl ES piliečių teisės laisvai judėti ES teritorijoje (Direktyva 2004/38/EB) suteikia kiekvienam ES piliečiui ir jo šeimos nariui teisę keliauti, dirbti ir gyventi bet kurioje iš 28 ES valstybių¹¹ pirmuosius tris mėnesius netaikant jokių specialių formalijų reikalavimų, išskyrus reikalavimą turėti galiojančią tapatybės kortelę ar pasą. Norėdami gyventi kitoje ES šalyje ilgiau kaip tris mėnesius, ES piliečiai turi įvykdyti tam tikras sąlygas, atsižvelgiant į jų statusą priimančiojoje šalyje. Studentai ir kiti nedirbantys asmenys, pavyzdžiui, pensininkai, ir jų šeimos nariai turi teisę kitoje ES šalyje gyventi ilgiau kaip tris mėnesius tik jeigu turi visavertį sveikatos draudimą ir pakankamai išteklių sau ir savo šeimos nariams išlaikyti, kad netaptų našta priimančiosios valstybės socialinės apsaugos sistemai.

Darbo ieškantys asmenys kitoje ES šalyje gali gyventi iki šešių mėnesių ir ilgiau, jeigu įrodo, kad turi realią galimybę susirasti darbą. Po penkerių metų ES piliečiai ir jų šeimos nariai įgyja teisę šalyje gyventi nuolatos (COM 2013). ES šalys gali imtis reikiamų priemonių ir atsisakyti, nutraukti ar atšaukti bet kokią Direktyvos suteikiamą teisę, jeigu teisėmis piktnaudžiaujama ar sukčiaujama, pavyzdžiui, santuokos iš išskaičiavimo ar dokumentų klastojimo atvejais.

11 Austrija, Belgija, Bulgarija, Kroatija, Kipras, Čekijos Respublika, Danija, Estija, Suomija, Prancūzija, Vokietija, Graikija, Vengrija, Airija, Italija, Latvija, Lietuva, Liuksemburgas, Malta, Nyderlandai, Lenkija, Portugalija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija, Ispanija, Švedija ir Jungtinė Karalystė.

4. Dabartinė situacija ir ankstesnis fiktyvių išnaudojimo santuokų ir jų sąsajų su prekyba žmonėmis tyrimas

Nepaisant NVO ir tiriamosios žurnalistikos nustatytų fiktyvios santuokos, susijusios su išnaudojimu ir prekyba žmonėmis, atvejų, nepaisant pasaulinės kovos su prekyba žmonėmis kampanijos ir vis daugiau vykdomų tyrimų apie prekybą žmonėmis dėl seksualinio išnaudojimo ir išnaudojimo darbui, mokslinių tyrimų apie fiktyvias santuokas išnaudojimo tikslais buvo atlikta labai nedaug. Iki HESTIA projekto Europos lygmeniu nebuvo inicijuota jokio bendro tyrimo ar politikos dėl fiktyvioms santuokoms būdingų išnaudojimo požymių ir jų galimų sąsajų su prekyba žmonėmis. Vis dėlto keletas tyrimų buvo atlikta susijusiomis temomis, pavyzdžiui, apie priverstines santuokas ir prekybą žmonėmis. Šis tyrimas bus trumpai aprašytas šiame skyriuje.

Nors santuokos iš išskaičiavimo trečiųjų šalių piliečiams siekiant gauti leidimą gyventi ES yra pripažintas reiškinys, fiktyvios santuokos kaip galima prekybos žmonėmis forma tik palyginti neseniai pradėtos laikyti išnaudojimu (taip pat žr. Donovan ir kt., 2015). Europos Komisijos surinkti duomenys¹² apie prekybos žmonėmis aukas iš valstybių narių 2013–2014 metais rodo, kad plačiausiai paplitusi prekybos žmonėmis forma Europoje yra seksualinis išnaudojimas (67 % užregistruotų aukų), rečiau pasitaiko išnaudojimas darbui (21 % užregistruotų aukų) ir kitos išnaudojimo formos (12 % užregistruotų aukų), kurios apima, pavyzdžiui, priverstinį elgetavimą, buitinę vergovę, įtraukimą į nusikalstamas veikas, priverstines santuokas, fiktyvias santuokas ar organų pašalinimą. Valstybės narės vis dažniau praneša apie priverstines ir fiktyvias santuokas bei atvejus, kai žmonės tampa įvairių išnaudojimo formų aukomis prekybos žmonėmis kontekste (COM, 2016).

Nors aukomis tampa įvairaus amžiaus, lyties ir kilmės žmonės, statistika aiškiai rodo, kad dauguma aukų yra moterys ir mergaitės (Psaila ir kt., 2016). Pagal Eurostato, Europolo ir Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) statistinius duomenis, ryškiausias lyčių pasiskirstymas yra nustatytas prekybos žmonėmis dėl seksualinio išnaudojimo srityje, kur 96 % užregistruotų aukų yra moterys ir mergai-

¹² 2010–2012 m. naujausia Eurostato ataskaita apie prekybą žmonėmis buvo paskelbta 2015 metais. Komisijos ataskaitai apie kovos su prekyba žmonėmis pažangą Eurostato surinkti duomenys yra naujausi ir apima 2013–2014 metus. Komisijos ataskaitoje nurodyti duomenys iš esmės atitinka ankstesnėje Eurostato ataskaitoje pateiktas tendencijas (COM, 2016 m.).

tės. Taip pat ir kitos prekybos žmonėmis aukų išnaudojimo formos yra susijusios su lyties aspektu, pavyzdžiui, buitinė vergovė, priverstinės ir fiktyvios santuokos (Walby ir kt., 2015). Beveik visais ES nustatytais priverstinių santuokų atvejais aukomis tapo moterys ir mergaitės (žr. Psaila ir kt., 2016).

Tai, kad fiktyvios santuokos vis dažniau pripažįstamos prekybos žmonėmis aukų išnaudojimo forma, patvirtina ir faktas, kad Europolas išleido Išankstinio įspėjimo pranešimą (2014 m.), kuriame pažymima, kad padaugėjo atvejų, kai santuokos iš išskaičiavimo susiejamos su prekyba žmonėmis. Europolas (2014, 2016 m.) nustatė, kad tokias santuokas daugiausia sudaro ES piliečiai, kilę iš Rytų Europos. Pagal Donovan ir kt. (2015), prekiautojai žmonėmis, siūlydami gerai mokamą darbą, verbuoja moteris iš Rytų Europos santuokoms su trečiųjų šalių piliečiais. Tai sudaro sąlygas jaunikiui kreiptis dėl leidimo gyventi šalyje ir vėliau išnaudoti „nuotaką“ buitinės vergovės ir (ar) seksualiniu būdu. Kai kuriais kraštiniais atvejais moterys yra tiesiog priverčiamos sudaryti santuoką su trečiųjų šalių piliečiais.

Europolo duomenimis (2014, 2016 m.), fiktyvios santuokos, turinčios išnaudojimo požymių, nuo įprastinių santuokų iš išskaičiavimo skiriasi tuo, kad nuotakos kaip pažeidėjos statusas pasikeičia į aukos. Iš pradžių nuotakos gali noriai sudaryti santuoką, bet vėliau sąlygos pasikeičia, arba jos gali būti suviliojamos apgaulingu pretekstu (pavyzdžiui, pažadamas gerai mokamas darbas) ir tuomet priverčiamos sudaryti santuoką. Europolas (2016 m., 29) jas laiko priverstinėmis fiktyviomis santuokomis. Kai kuriais priverstinių fiktyvių santuokų atvejais aukos buvo pagrobtos, atvežtos į kitą šalį prieš jų valią ir priverstos susituokti. Europolas taip pat pažymi, kad šiuos atvejus nustatyti labai sudėtinga, reikia, kad šioje srityje dirbantis personalas atpažintų išnaudojimo požymius, ir akcentuoja padidėjusį poreikį stiprinti tarpvalstybinį bendradarbiavimą. Atliekant tyrimus naudojamos prieinamos žvalgybos informacijos gali nepakakti realiai nustatyti, ar nuotaka yra bendrininkė (padeda nelegaliems imigrantams), ar auka (prekyba žmonėmis), t. y. ar prekybos žmonėmis požymiai yra dangstomi nusikalstama pagalba nelegaliems imigrantams (Ten pat.)

„Anti-Slavery International“ (ASI) tyrimų projekte RACE (2014 m.) buvo tiriama prekyba žmonėmis priverstinio nusikalstamo išnaudojimo tikslais Jungtinėje Karalystėje (JK), Čekijos Respublikoje ir Ny-

derlanduose. Ataskaitoje fiktyvios santuokos buvo pripažintos viena iš prekybos žmonėmis formų prievarta įtraukiant aukas į nusikalstamą veiklą. Ataskaitoje taip pat pabrėžiama, kaip prekybos žmonėmis aukos gali būti išnaudojamos vykdant nusikalstamas veikas ir kartu vykdant įvairias kitas veikas (pavyzdžiui, per seksualinį išnaudojimą, buitinę vergovę ir kitas priverstinio darbo formas).

Vykdant RACE projektą paaiškėjo, kad JK yra kelionės tikslo šalis, kurioje buvo nustatyti prekybos žmonėmis dėl priverstinės fiktyvios santuokos atvejai¹³. Fiktyvias santuokas sudaro ES pilietės, kurios parduodamos JK ir priverčiamos tekėti už ne ES piliečių, kad jie įgytų teisę gyventi JK. Konkretūs pavyzdžiai buvo susiję su dviem atskirais atvejais, kai Slovakijos pilietės buvo parduotos JK ketinant jas priversti tekėti už užsieniečių. Be to, ataskaitoje nustatytas atvejis Čekijos Respublikoje, kai dvi moterys buvo parduotos JK siekiant priversti jas sudaryti fiktyvias santuokas ir užsiimti prostitucija. Dvi psichiškai negalios moterys buvo fiziškai ir psichologiškai išnaudojamos, verčiamos užsiimti prostitucija ir buitine vergove, taip pat priverstos ištekti už Vietnamo piliečių, kad jie gautų leidimus gyventi šalyje (Ten pat.) (Taip pat žr. straipsnius apie fiktyvias išnaudojimo santuokas, kurios buvo nustatytos JK¹⁴).

Psaila ir kt. (2016 m.) atlikus priverstinių santuokų tyrimą lyties aspektu, buvo nustatyta, kad dauguma aukų ES valstybėse narėse atskleistais priverstinės santuokos atvejais yra moterys. Paprastai tokie atvejai buvo susiję su sunkia aukos finansine padėtimi ir mažomis įsidarbinimo galimybėmis. Ataskaitoje nurodant atvejus, kai ES pilietės buvo pripažintos prekybos žmonėmis aukomis, kurios buvo išvežtos į kitą valstybę narę ir priverstos (joms atsiėmus pradinį sutikimą) sudaryti santuokas iš išskaičiavimo su trečiųjų šalių piliečiais, buvo paminėtos visos penkios HESTIA valstybės partnerės. Kita tendencija yra susijusi su jaunomis moterimis iš Latvijos, vienišomis motinomis ar moterimis su negalia, kurios apgaule buvo įtikintos, kad gaus gerai mokamą darbą paskirties

13 RACE projekte vartojamą terminą „priverstinė fiktyvi santuoka“ (angl. *forced sham marriage*)“ taip pat naudojo ir Europolas.

14 Žr. šiuos straipsnius: <http://www.theguardian.com/uk-news/2013/oct/10/four-jailed-traffic-killing-bradford-burnley>; http://www.cps.gov.uk/london/press_releases/three_sentenced_for_exploitation_and_sham_marriage_offences_in_london/; http://www.cambstimes.co.uk/news/four_guilty_of_exploitation_and_assisting_in_arranging_sham_marriages_1_4467054; <http://www.aljazeera.com/programmes/peopleandpower/2015/04/passport-thee-wed-150429154250997.html>

valstybėje. Joms atvykus, paaiškėdavo, kad darbas neegzistuoja, ir jos būdavo priverčiamos sudaryti santuokas. JK buvo nustatyta panašių atvejų, kurie paprastai buvo susiję su Rytų Europos moterimis, parduotomis JK, kad jos sudarytų santuokas su Azijos piliečiais, neturinčiais leidimų gyventi šalyje. Dažniausiai aukos atvežamos į JK joms žadant teisėtą darbą. Nustatyta atvejų, kai taip pat buvo naudojamos kitos išnaudojimo formos, pavyzdžiui, seksualinis išnaudojimas (Ten pat.).

Prekybos žmonėmis siekiant įtraukti į nusikalstamas veikas sąsajų su santuokomis buvo nustatyta ir už Europos ribų. Lyneham ir Richards atliktame tyrime (2014 m.) buvo nustatyti su santuoka ir partnerių migracija susiję išnaudojimo atvejai Australijoje. Tyrime atskleisti atvejai, kai moterys, atvykusios į Australiją sudaryti santuokos su Australijos piliečiais, buvo išnaudojamos. Partneriai susipažino įvairiais būdais: per primestąsias santuokas, šeimos ryšius, internetines pažintis ar pažinčių tarnybas. Tyrime taip pat pažymėta, kad nors visos aukos sutiko sudaryti santuokas, jos galėjo būti prekybos žmonėmis aukomis, nes prekybos žmonėmis atveju sutikimas, gautas prievarta, grasinant ir (ar) apgaulės būdu, neturi reikšmės. Šiame tyrime aptariamoms moterims buvo pateikta apgaulinga informacija apie asmenis, už kurių jos tekės, santuokų pobūdį ir tai, ko iš jų tikimasi atvykus į Australiją. (Žr. 1 langelyje pateiktą pavyzdį iš tyrimo, kaip iš tikrųjų buvo naudojama santuoka ir partnerių migracija prekybos žmonėmis aukų atvežimui į Australiją palengvinti; Lyneham ir Richards, 2014). HESTIA projekte tyrimo aplinkybės skiriasi, nes pirminė motyvacija sudaryti šias santuokas buvo aukų atvežimas į Australiją, kad jas būtų galima išnaudoti seksualiai ar priverstiniam darbui. Aukos buvo užverbuotos apgaule. Kaip nustatyta ir HESTIA projekte, santuoka buvo sudaroma siekiant įgyti teisę gyventi konkrečioje šalyje, bet šiuo, su Australija susijusiu atveju leidimo gyventi šalyje reikėjo aukai, o ne nusikaltėliui.

1 langelis. Prekyba žmonėmis, susijusi su migracija dėl santuokos Australijoje.

Kilmės šalis Filipinai – Paskirties šalis Australija

Kvinslendo Aukščiausiojo teismo nagrinėtoje byloje R v Kovacs valstybinis kaltintojas tvirtino, kad Zoltan ir Melita Kovacs suorganizavo ir sumokėjo Australijos piliečiui, kad jis nuvyktų į Filipinus vesti moterį turėdamas ketinimą parsivežti ją į Australiją, kad ji dirbtų jų parduotuvėje, prekiaujančioje produktais išsinešti, ir jų namuose dirbtų vaikų aukle ir pagalbininke. Atvykusi į Australiją, moteris dirbdavo po penkias su puse dienos per savaitę. Už šį darbą ji gaudavo labai mažą užmokestį. Ne darbo metu ji turėdavo prižiūrėti tris mažus vaikus ir atlikti namų ūkio darbus. Ji bandė ištrūkti iš tokios padėties, bet sutuoktiniai Kovacs ją iš esmės pavertė vergo nemokėdami už darbą, naudodami seksualinę prievartą, grasinimus, užgauliojimus, pasinaudodami jos pažeidžiamumu, kontroliuodami jos galimybes keliauti, atėmę jos pasą. Aukščiausiajam teismui 2010 metais peržiūrėjus bylą, Zoltan ir Melita Kovacs buvo pripažinti kaltais dėl vergovės nusikaltimų pagal 1995 m. Baudžiamojo kodekso 270.3(1) straipsnį ir jiems buvo paskirta atitinkamai ketverių ir aštuonerių metų laisvės atėmimo bausmė (Schloenhardt ir Jolly, 2010; Lyneham ir Richards, 2014, p. 6).

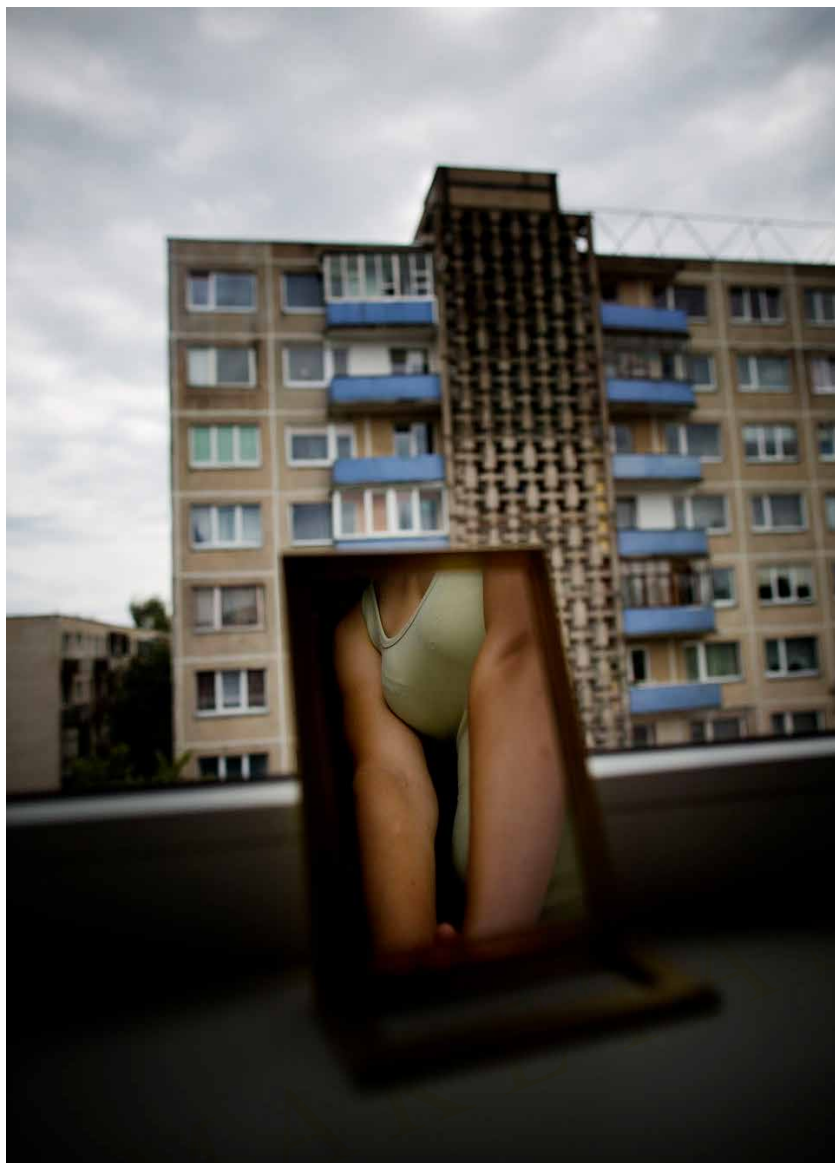
Kita Australijos tyrimo išvada buvo ta, kad prekybos žmonėmis atvejai, susiję su partnerių migracija, dažnai laikomi tik smurtu šeimoje. Tai reiškia, kad taikomi įstatymai, susiję su smurtu šeimoje, o ne su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu, todėl labai svarbu tinkamai identifikuoti šią prekybos žmonėmis formą ir į ją atitinkamai reaguoti (Lyneham ir Richards, 2014). Aukos (išgyvenę asmenys) patyrė įvairaus pobūdžio prievartą (fizinę, psichologinę, ekonominę išnaudojimą). Aukos (išgyvenę asmenys) ne tik patyrė savo sutuoktinių ir jų šeimos narių prievartą, bet ir buvo labai pažeidžiami kaip migrantai (prastas anglų kalbos mokėjimas ir izoliacija). Išnaudojimas turėjo tokių prekybos žmonėmis požymių kaip nuosavybės teisių gynimas, vergovė už skolas, laisvės netekimas, deportacijos grėsmė, išnaudojimas darbui, pasų atėmimas ir buitinė vergovė. Taip pat buvo nustatyta, kad tie vaikai, kurie imigravo į Australiją, ir tie, kurie gimė Australijoje tokiuose santykiuose, buvo išnaudojami ir prievartaujami (Ten pat.).

Migracija dėl santuokos dažnai pristatoma kaip besivystančių ir pereinamojo laikotarpio šalių moterų socialinio mobilumo strategija. Tačiau populiariosios kultūros atstovai ir akademikai šį reiškinį dažnai apibūdina kaip kitokių galimybių neturinčių moterų, kurios aukojasi šeimos labui, pasirinkimą (Tyldum ir Tveit, 2008). Kaip ir darbo migrantus, santuokos migrantus yra lengva išnaudoti sekso pramonėje ar darbo rinkoje (MacLean, 2013). Šioje ataskaitoje migracijos dėl santuokos klausimas aptariamas tik labai trumpai, nes nors fiktyvi santuoka ir išnaudojimas turi panašumų, vis dėlto migracija dėl santuokos yra kitoks reiškinys negu santuokos, kurios sudaromos tik siekiant apeiti imigracijos įstatymus.

Tyldum ir Tveit (2008) nagrinėjo pažeidžiamumą ir riziką iš Rusijos ir Tailando į Norvegiją vykstančioje migracijoje dėl santuokos ir analavo tokio pobūdžio migracijos ryšį su prekyba žmonėmis. Iš tyrime apklaustų moterų asmeninių pasakojimų nedaug kas primena su santuoka susijusius idealus, tai labiau panašu į buitinę ir seksualinę vergovę, kai santuoka naudojama kaip valdymo priemonė. Tyrime apklaustos moterys, persikėlusios į Norvegiją dažnai tapdavo visiškai priklausomos nuo savo sutuoktinių, visiškai nepalaikė ar palaikė vos keletą socialinių ryšių ir buvo priklausomos finansiškai. Kai kurios moterys būdavo paliekamos be jokios pagalbos prisitaikyti Norvegijos visuomenėje, o kitoms tyčia buvo trukdoma tapti savarankiškoms, tai nulemdavo vadinamąją priverstinę priklausomybę. Be to, į priverstinės priklausomybės padėtį patekusios moterys dažnai susidurdavo su fizine ir psichologine prievarta (Tyldum ir Tveit, 2008).

Tyldum ir Tveit įrodinėja, kad, vadovaujantis Palermo protokolo dėl prekybos žmonėmis apibrėžtimi, aptariamų moterų situacija atitinka prekybos žmonėmis veiksmus, priemones ir tikslą. Prievartos elementas išryškėja (priverstinės) priklausomybės forma, nes asmuo neturi jokių ryšių, kalbos įgūdžių, nežino, kur ieškoti pagalbos, todėl tampa pažeidžiamas. Tyrime apklaustos moterys taip pat teigė, kad jų sutuoktiniai grasindavo joms skyrybomis ir dėl to gresiančia deportacija, jeigu jos nevykdys jų reikalavimų. Tokiomis aplinkybėmis gali susiklostyti situacija, kurią būtų galima priskirti buitinei vergovei. Išnaudojimo elementai apima fizinį smurtą, prievartavimą, taip pat buitinę ir seksualinę vergovę. Be abejo, vienas iš pagrindinių iššūkių nustatant prekybos žmonėmis atvejus migracijos dėl santuokos kontekste yra nustatyti,

kokia apimtimi galima įrodyti išnaudojimo tikslą. Pačioje santuokos pradžioje sudėtinga nustatyti, ar sutuoktinis turi ketinimų kontroliuoti ir išnaudoti sutuoktinį buičinei vergovei ar seksualinėms paslaugoms (Ten pat.).

5. Duomenys ir metodai

Atliekant tyrimą, taikomi kokybiniai metodai buvo derinami su statistiniais duomenimis. Kiekvienos valstybės tyrėjai atliko kokybinius pusiau struktūruotus interviu su, pvz., NVO, teisėsaugos ir kitų susijusių valstybės bei savivaldybių institucijų atstovais, taip pat ambasadų atstovais (išsamesnė informacija apie sektorius ir organizacijas, dalyvavusias nacionaliniuose tyrimuose, yra pateikiama atskirų šalių ataskaitose). Kai kuriuose projekte dalyvaujančiose valstybėse taip pat buvo galima apklausti nustatytas aukas (migrantus(-es)), kurios buvo sudariusios fiktyvias santuokas ir patyrė išnaudojimą. Tyrėjai rinko ir analizavo, kiek įmanoma, tuos fiktyvių santuokų atvejus, kuriuose buvo prekybos žmonėmis požymių (pvz., naudojantis teismų, ikiteisminių tyrimų medžiagą arba atvejų aprašymus, kuriuos tyrėjams pateikė NVO ir (ar) ambasados). Jiems taip pat buvo patariama rinkti papildomą informaciją (duomenis) iš interneto forumų ir kitų šaltinių, pvz., žiniasklaidos. Be to, nacionalinių tyrėjų buvo prašoma parengti po trumpą apžvalgą apie dabartinę jų šalių teisinę bazę ir esamą praktiką, taikomą fiktyvioms santuokoms bei prekybai žmonėmis, surinkti reikiamus statistinius duomenis ir numatyti visą susijusią literatūrą, politikos dokumentus ar kitą papildomą medžiagą ir remtis ja savo tyrimų ataskaitose. Duomenys iš esmės apima 2010–2015 metų laikotarpį.

Be to, dar prieš faktinį duomenų rinkimo laikotarpį kiekviena šalis organizavo nacionalinį apskritojo stalo susitikimą, taip siekdama atrinkti ekspertus¹⁵. Tokie susitikimai buvo ir platforma užmegzti ryšius ir rinkti informaciją apie viešąjį diskursą ir supratimą apie fiktyvias išnaudojimo santuokas bei jų sąsajas su prekyba žmonėmis penkiose šalyse. Visuose penkiuose nacionaliniuose susitikimuose dalyvavo HEUNI atstovas, turėjęs tikslą kuo geriau išsiaiškinti šio reiškinių apibrėžtį skirtinguose nacionaliniuose kontekstuose¹⁶. Diskusija šiuose susitikimuose buvo gyva, jos metu buvo pasidalyta dideliu informacijos kiekiu, bet buvo pastebėta ir kai kurių skirtumų kalbant apie supratimą bei diskurso dėmesio centrą.

15 Kai kurie dalyviai pažymėjo, kad nebuvo lengva rasti pašnekovų ir (ar) ekspertų, kurie galėtų dalyvauti apskritojo stalo susitikimuose, kadangi žmonės nebūtinai laiko save ekspertais tokio „naujo“ (naujai nustatyto) reiškinių kaip fiktyvi santuoka prekybos žmonėmis kontekste.

16 HEUNI atstovas naudojo vertėjo žodžiu paslaugomis keturiuose susitikimuose, vykusiuose estų, latvių, lietuvių ir slovakų kalbomis. Vertimo nereikėjo airių nacionaliniame susitikime, nes jis vyko anglų kalba.

HEUNI atstovai apmokė dalyvaujančių valstybių tyrėjus, teikė jiems konsultacijas ir rekomendacijas visu projekto tyrimų laikotarpiu. Be to, HEUNI sudarė interviu schemą ir tyrimo ataskaitų pavyzdinę struktūrą. HEUNI tyrėjai keletą kartų skaitė ir komentavo nacionalinių ataskaitų pradinį variantus. Nors nacionalinės ataskaitos buvo parašytos kaip bendro HESTIA projekto dalis, kiekviena ataskaita galiausiai turi būti traktuojama kaip atskiras vienetas, o kiekvienos šalies ataskaitos autoriai yra vieninteliai atsakingi už savo ataskaitą, įskaitant išvadas bei rekomendacijas, pateiktas kiekvienoje nacionalinėje ataskaitoje.

Nepaisant vieningos schemos ir duotų nurodymų, nacionalinių ataskaitų turinys šiek tiek skiriasi tarpusavyje, skirtingas ir ataskaitų stilius. Kiekviena šalis turi skirtingus teisės aktus, skirtingas sistemas prekybos žmonėmis aukoms nustatyti ir padėti bei daug įvairių skirtingų veiksnių kovoje su prekyba žmonėmis, todėl surinkti panašius duomenų rinkinius skirtingose valstybėse buvo neįmanoma. Be to, įvairiose šalyse skiriasi duomenų prieinamumas ir galimybė su jais susipažinti. Duomenų pobūdis ir šaltinis, žinoma, turi įtakos tyrimo išvadoms. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo medžiaga ir NVO pateikti bylų aprašymai yra skirtingos duomenų rūšys, kur akcentai, požiūrio taškas ir duomenų tikslas labai skiriasi. Ikiteisminio tyrimo medžiagą renka policija ir joje daugiausiai nagrinėjamas nusikalstamos veiklos organizavimas, o NVO duomenis renka NVO darbuotojai ir ten daugiausia dėmesio skiriama nusikaltimų aukoms. Taip pat tikėtina, kad bylos, kurių atžvilgiu atliekamas ikiteisminis tyrimas, o ypač – kurios perduodamos į teismą, yra rimčiausi ir (arba) akivaizdžiausi atvejai. Daugelis sudėtingų atvejų gali nepatekti, pvz., į prekybos žmonėmis kategoriją. NVO yra lankstesnės, kai reikia nuspręsti, kurios bylos atitinka išnaudojimo kategoriją, ir kas gali gauti paslaugas, skirtas, pvz., prekybos žmonėmis aukoms.

Dar viena skirtumų tarp nacionalinių ataskaitų priežastis yra ta, kad atskirų šalių tyrėjai turėjo skirtingą išsilavinimą bei profesinę patirtį, taip pat skirtingus ryšius. Vieni jų dirbo mokslinių tyrimų institutuose, kiti – NVO, dar kiti – vyriausybines institucijose. Todėl skyrėsi ir nacionalinių ataskaitų autorių požiūrio taškai.

Visi partneriai surinko duomenis, kurie buvo jiems pasiekiami ir kurie atrodė svarbūs tyrimui. Tyrėjai mėgino atlikti interviu su visais susijusiais dalyviais bei ekspertais. Ekspertų interviu buvo atliekami visose šalyse, tačiau jie skyrėsi vienas nuo kito priklausomai nuo to, kas (pa-

gal sektorius, profesijas) buvo apklausiamas. Interviu su fiktyvių išnaudojimo santuokų aukomis buvo atliekami tik Airijoje ir Latvijoje. Nė vienoje šalyje nebuvo atliktas nė vienas interviu su nusikaltėliais (pvz., prekeiviais žmonėmis ar nusikalstamos veiklos organizatoriais). 1 lentelėje pateikiama duomenų, surinktų projekte dalyvaujančiose valstybėse, apžvalga (išsamesnė informacija pateikiama valstybių ataskaitose). Duomenys buvo renkami 2015 m. vasarą ir rudenį.

1 lentelė. Duomenys, surinkti projekte dalyvavusiose valstybėse.

Duomenų šaltinis	Estija	Lietuva	Latvija	Airija	Slovakija	Viso
Ekspertų interviu	9	17	17	14	15	72
Apkaltinamieji nuosprendžiai	1	0	0	0	3	4
Ikiteisminiai tyrimai	0	3	0	0	7	10
Vietinių NVO atlikti atvejų aprašymai	8	0	5	8	7	28
Ambasadų atlikti atvejų aprašymai	0	0	0	6	0	6
Interviu su aukomis	0	0	3	1	0	4

Renkant duomenis buvo naudojami pusiau struktūruoti teminiai interviu. Šalių tyrėjai buvo skatinami atlikti interviu akis į akį ir, gavus pašnekovo sutikimą, juos įrašyti. Tačiau kai kurie interviu buvo atliekami ne akis į akį, o, pavyzdžiui, telefonu. Be to, nė vienas interviu nebuvo įrašytas, kai kurių interviu metu buvo rašomi tik užrašai. Interviu klausimai buvo daugiausia atviri, kalbėta sutartomis bendromis temomis. Buvo skatinama laisva diskusija su tam tikru lankstumu dėl to, kokius klausimus ir kokia tvarka pateikti. Iš viso buvo atlikti 72 interviu su ekspertais, skirtingų šalių ataskaitose jų buvo atlikta nuo 9 iki 17.

HEUNI parengė skirtingas interviu schemas aukoms ir ekspertams (žr. 1 ir 2 priedus). Šios schemas apėmė iš dalies tuos pačius klausimus ir temas. Temos, kuriomis buvo kalbama interviu su ekspertais ir aukomis, apėmė aukų (dalyvių) verbavimą, keliones bei atvykimą į paskirties šalį, gyvenimą ir išnaudojimą paskirties šalyje, darbą paskirties šalyje (aukų interviu), nusikaltėlius (prekiautojus žmonėmis, fiktyvių

(išnaudojimo) santuokų organizatorius, sutuoktinius) ir fiktyvių santuokų sudarymą (ekspertų interviu), aukų tapatybės nustatymą (ekspertų interviu), pagalbą (potencialioms) aukoms ir prevenciją. Remiantis bendra interviu schema anglų kalba, nacionalinių tyrėjų buvo prašoma išversti klausimus į savo gimtąsias kalbas ir skatinama modifikuoti juos taip, kad tiktų kiekvienam interviu¹⁷. Be to, Airijoje buvo naudojamas šablonas atvejų tyrimams dokumentuoti. Šabloną sudarė iš dalies tie patys klausimai, kaip ir interviu schemeje, jis buvo pateiktas tam tikroms NVO ir ambasadoms, kurios dokumentavo minėtus atvejus. Latvijoje buvo naudojami klientų failai ir istorijos, kurias parašė NVO, padedančių prekybos žmonėmis aukoms, klientai.

Iš penkių valstybių projekto partnerių Estija yra vienintelė valstybė, kurioje atliekant tyrimą buvo galima naudotis teismo byla dėl prekybos žmonėmis, kuri apėmė ir fiktyvią santuoką. Kalbant apie ikiteisminio tyrimo medžiagą, Lietuva ir Slovakija buvo vienintelės šalys, kuriose buvo galima ja pasinaudoti, kadangi kitose šalyse arba nebuvo prieinamos informacijos (pvz., Estijoje ikiteisminio tyrimo medžiaga yra įslaptinta, todėl neprieinama tyrimų tikslais) arba tyrėjai negalėjo nustatyti atvejų, kurie atitiktų kriterijus ir būtų tiriami policijos. Dėl riboto prieinamos informacijos kiekio ir oficialiais dokumentais pagrįstų atvejų HESTIA projektas daugiausia rėmėsi atvejų pavyzdžių rinkimu iš NVO ir vietos ambasadų siekiant gauti daugiau informacijos apie prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų sąsajas. Be to, siekiant papildyti šio reiškinių sampratą buvo naudojamos žiniasklaidos medžiaga (naujienomis ir pan.).

Siekiant atskleisti nematomą reiškinių esmę ir supratimo nacionaliniu lygmeniu skirtumus, HESTIA projekte buvo naudojami įvairūs duomenų šaltiniai (taip pat žr. Jokinen ir kt., 2011, dėl bandomosios metodikos, kurią sukūrė HEUNI). Tačiau reikia pažymėti, kad šalių ataskaitos yra kiekybiškai pagrįstos gana nedideliu duomenų kiekiu, todėl rezultatai iš esmės negali būti apibendrinami. Kita vertus, dalyviai surinko tiek duomenų, kiek buvo įmanoma atsižvelgiant į metodologines problemas, susijusias su nagrinėjamu reiškiniu. Projekto metu surinkti duomenys yra unikalūs, tokios rūšies duomenys ES valstybėse narėse anksčiau nebuvo rinkti. Kartu reikia pripažinti, kad šie duomenys nėra

¹⁷ Pažymėtina, kad interviu buvo atliekami nacionalinėmis kalbomis, bet citatos tyrimo ataskaitai buvo verčiamos į anglų kalbą. Akivaizdu, kad atsakymų turinys ir ypač niuansai, išversti į kitą kalbą, šiek tiek pakinta.

visapusiški, jie iš tiesų yra riboti dėl savo apimties ir požiūrio į nagrinėjamą temą. Kadangi keturios iš penkių tirtų valstybių yra daugiausia kilmės šalys, jose daugiau susitelkiama į verbavimo ir aukų aspektus negu į nusikaltėlių ir nusikaltimų organizavimo aspektus.

Problemos, kylančios dėl metodikos, yra iš dalies tokios pačios kaip ir metodologinės problemos, susijusios su prekybos žmonėmis (ar kitų jautrių temų, paslėptų nusikaltimų) tyrimais apskritai. Atvejus nėra lengva rasti, atskleisti ir iširti. (Potencialios) aukos vengia viešumo ir nenori pasakoti apie patirtą išnaudojimą. Be to, tokių nusikaltimų statistika nėra labai patikima ir (ar) informatyvi. (Dėl problemų, susijusių su prekybos žmonėmis statistika, žr. pvz., Jokinen ir kt., 2014).

Be to, fiktyvių išnaudojimo santuokų tyrimai apima daug kitų klausimų, ne tik tuos, kurie yra svarbūs prekybos žmonėmis tyrimams apskritai. Konceptiniai klausimai, pateikti ankstesniuose skyriuose, sukėlė kai kurių metodologinių sunkumų. Pavyzdžiui, ne tik fiktyvios santuokos apibrėžimas, bet ir „statusas“ (kaip nusikaltimas, administracinė problema, priežastis panaikinti ar neišduoti leidimo gyventi ar kt.) įvairiose šalyse skiriasi ir gali būti nevisiškai aiškus. Be to, kai kuriose valstybėse buvo problematiška nustatyti skirtumus tarp fiktyvios išnaudojimo santuokos ir priverstinės santuokos. Taip pat susijusių asmenų „statusas“ dažnai šiek tiek neaiškus: kas turėtų būti laikomas auka, o kas – nusikaltėliu?

Kadangi trūksta šio reiškinio ir koncepcijų, susijusių su fiktyviomis santuokomis aiškaus supratimo, klausimas „ką tirti ir kaip tai tirti“ turėjo būti kruopščiai apsvaistytas. Projekto metu turėjome nuspręsti, kokius atvejus įtraukti ir kokius atmesti. Kokie duomenys turi būti renkami? Pavyzdžiui, kas yra „fiktyvių išnaudojimo santuokų“ ekspertas? Šiam projektui reikėjo sukurti metodiką, o ją kurdami naudojome bandomosiomis metodikomis, kurios buvo naudojamos ankstesniuose HEUNI atliktuose su prekyba žmonėmis susijusiuose tyrimuose (žr. Jokinen ir kt., 2011, p. 314–316). Ši metodika leidžia apibūdinti reiškinį plačiąja reikšme ir apima daugiau atvejų nei tie, kurie yra žinomi kaip prekybos žmonėmis atvejai ar gali būti teisės terminais aiškiai apibrėžiami kaip prekyba žmonėmis. Be to, projekto dalyviai buvo skatinami rinkti galimų ar įtariamų fiktyvių išnaudojimo santuokų ir prekybos žmonėmis atvejų aprašymus, t. y. tuos atvejus, kai yra tik požymių, jog tai gali būti prekyba žmonėmis, siekiant ryškesnės diskusijos apie

sąsajas tarp šių dviejų reiškinių. Todėl metodika leido įsigilinti ne tik į prekybos žmonėmis procesą, bet ir į tai, ar fiktyvių (išnaudojančių) santuokų situacijose yra prekybos žmonėmis ar kitokių išnaudojimo ar neigiamų pasekmių elementų.

Tačiau oficialiai nustatytų atvejų trūkumas ir žemas supratimo lygis kai kuriose šalyse sukėlė problemų ieškant konkrečių šio reiškinio pavyzdžių. Ši tema mažai tirta, ir ypač ES valstybėse narėse labai trūksta tyrimų apie fiktyvių santuokų ir prekybos žmonėmis ryšį. Todėl sunku palyginti tyrimo rezultatus su ankstesnių tyrimų išvadomis ir juos nagrinėti.

Etikos klausimai

Yra daug svarbių etikos klausimų, į kuriuos reikia atsižvelgti atliekant tokio pobūdžio tyrimus. Prekyba žmonėmis ir panašus išnaudojimas yra labai subtilus dalykas ir, ypač kalbant apie aukų patirtį ar jas apklausiant, reikia ypač daug jautrumo. Kiekvienos šalies tyrėjai informavo apklausiamuosius (ekspertus ir aukas) apie projektą ir paprašė jų sutikimo atlikti ir įrašyti interviu. Apklaustųjų ir asmenų, dalyvaujančių atvejų tyrimuose, anonimiškumas buvo apsaugotas, be kita ko, ištrinant jų pavardes iš interviu citatų ir atvejų aprašymų.

Be kita ko, dar reikia didelio atsargumo kalbant apie šį reiškinį ir parenkant formuluotes. Tyrėjai gali, iš dalies nesąmoningai, imti „klijuoti etiketes“ žmonėms ar jų grupėms, o pats tyrimas gali duoti priešingus rezultatus, nei tikėtasi. Atliekant tokio pobūdžio tyrimus egzistuoja galimybė, kad tam tikros žmonių grupės bus toliau stigmatizuojamos, pavyzdžiui, tai gali būti ir „trečiųjų šalių piliečiai“ (ypač vyrai), ir moterys iš tam tikrų valstybių ar rajonų, su tam tikrais biografijos faktais (susijusiais su tokiomis problemomis kaip skurdas, priklausomybė nuo tam tikrų medžiagų, protinė negalia, išsilavinimo stoka ir t. t.). Tačiau, siekiant susidaryti išsamų reiškinio vaizdą ir vykdyti jo prevenciją, siekiant parengti mokymų ir supratimo gerinimo veiklas, būtina atskleisti informaciją apie paslėptas jo priežastis ar veiksnius.

Be to, tyrimo rezultatai gali būti panaudoti tikslams, kurie gali pakenkti, pvz., trečiųjų šalių piliečiams. Uždarytos sienos ar griežtesnė sienų kontrolė iš dalies atsirado baiminantis galimų neigiamų padarinių ES valstybėms narėms, ir ta baimė kilo dėl padidėjusio prieglobsčio prašy-

tojų ar kitų trečiųjų šalių piliečių, siekiančių patekti į ES, skaičiaus. ES valstybių narių valdžios institucijų baimė pažeisti imigracijos įstatymus gali būti tokia stipri, kad piktnaudžiavimas sistema sulaukia kur kas daugiau dėmesio negu netinkamas elgesys su žmonėmis. Į šias problemas taip pat reikia atsižvelgti rengiant tyrimų rezultatų ataskaitą.

6. Nacionalinių tyrimų išvados

Šiame skyriuje supažindiname su pagrindinėmis penkių valstybių ataskaitų išvadomis. Pirmiausia pateikiame pagrindinių aspektų, susijusių su nacionalinėmis sistemomis, skirtomis reguliuoti veiksmus kovojant su prekyba žmonėmis, apžvalgą. Taip pat pristatome informaciją apie išskylančius teisinius sunkumus ir nustatytų fiktyvių išnaudojančių santuokų mastą. Vėliau apibendriname asmenų verbavimo sudaryti fiktyvias išnaudojančias santuokas būdus, sutelkdami dėmesį į aplinkybes, dėl kurių padidėja grėsmė, kad moterys, kurios sutinka sudaryti fiktyvias santuokas, bus išnaudojamos. Toliau pateikiame informaciją apie kelionės organizavimą ir sąlygas atvykus į paskirties valstybę, kurioje auka atsiduria nesaugioje padėtyje ir gali būti išnaudojama. Galiausia šiame skyriuje kalbame apie galimų išnaudojimo aukų nustatymą ir joms teikiamą pagalbą, taip pat fiktyvių išnaudojančių santuokų prevenciją. Kituose skyriuose pateikiamos pagrindinės penkių dalyvaujančių valstybių išvados ir pavyzdžiai. Išsamius pavyzdžius ir aprašymus galite rasti nacionalinėse ataskaitose.

Būtina pažymėti, kad ataskaitose akcentuojami šiek tiek skirtingi dalykai, priklausomai nuo to, ar valstybė yra kilmės valstybė, ar paskirties valstybė. Airija gali būti laikoma paskirties valstybe, kurioje sudaromos fiktyvios išnaudojančios santuokos, o kitos keturios šiame projekte dalyvaujančios valstybės yra kilmės valstybės. Todėl Airijos ataskaitoje daugiau dėmesio skiriama su imigracija susijusiems klausimams, o, pavyzdžiui, Estijos, kaip kilmės valstybės, ataskaitoje – verbavimo praktikai. Dėl šios priežasties ne visose tolesnėse dalyse pateikiama vienodai išsami informacija iš visų tirtų valstybių. Tačiau, siekdami parodyti visapusį šio reiškinių vaizdą, šiai apžvalgai siekėme naudoti visų valstybių ataskaitas vienodai išsamiai.

6.1. Esamos situacijos penkiose valstybėse apžvalga

Kiekvienos valstybės ataskaitoje aptariama tos valstybės nacionalinė teisinė sistema (t. y. teisės aktai dėl prekybos žmonėmis, migracijos, šeimos susijungimo ir fiktyvių santuokų) ir kitos nacionalinės sistemos (gairės, veiksmy planai, pagalba aukoms), kurios apibrėžia ir numato prevencinius kovos su prekyba žmonėmis veiksmus. Visos penkios šia-

me pranešime minimos valstybės savo nacionaliniuose teisės aktuose yra įtvirtinusios baudžiamąją atsakomybę už prekybos žmonėmis nusikaltimus. Minimos valstybės apibrėžia prekybą žmonėmis daugiausia remdamosi JT Protokolu dėl prekybos žmonėmis, ES direktyva ir Europos Tarybos Konvencija dėl prekybos žmonėmis. Estija įtvirtino baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis 2012 m. Airijoje Baudžiamosios teisės (Prekybos žmonėmis) aktas priimtas 2008 m., o 2013 m. iš dalies pakeistas įtraukiant į jį nuostatas apie priverstinį darbą, priverstinį elgetavimą ir priverstinį išitraukimą į nusikalstamą veiklą. Latvijoje su prekyba žmonėmis susijusi baudžiamosios teisės dalis buvo iš dalies pakeista 2012 m. įtraukiant nuostatas apie asmens privertimą daryti nusikaltimus, o 2014 m. dar kartą pakeista iš naujo apibrėžiant pažeidžiamumo sąvoką. Lietuvoje prekybos žmonėmis apibrėžimas buvo įvestas 2000 m. oficialiai jį pripažinus Baudžiamajame kodekse. 2005 m. Lietuvos baudžiamasis kodeksas buvo iš dalies pakeistas pridėjus straipsnį apie priverstinį darbą kaip išnaudojimo formą, o 2013 m. prie nuostatų taip pat pridėtas privertimas elgetauti ir daryti nusikalstamas veikas. 2005 m. Slovakijoje įtvirtintas prekybos žmonėmis nusikaltimas 2013 m. buvo iš dalies pakeistas pridėdant priverstinę santuoką kaip konkrečią prekybos žmonėmis formą.

Valstybės taiko skirtingus kovai su fiktyviomis santuokomis teisės aktus ir politines priemones. Fiktyvių santuokų ir fiktyvių išnaudojimo santuokų nustatymas labai priklauso nuo atitinkamos valstybės teisinių metodų ir formalių nustatymo procedūrų, taip pat nuo bendrų sąvokų ir reiškinių supratimo.

Žiniasklaida, NVO, konsulinės tarnybos ir institucijos visose valstybėse partnerėse išreiškė susirūpinimą, kad kai kuriose fiktyviose santuokose išnaudojami pažeidžiami ES piliečiai ir jose yra prekybos žmonėmis požymių. Pavyzdžiui, Latvijos ambasada Airijoje pastebėjo, kad nuo 2009 m. daugėjo latvių moterų, besikreipiančių į ambasadą pagalbos. Tokia situacija susidarė po to, kai Latvijoje ir Estijoje po 2004 m., šioms valstybėms įstojus į ES, padidėjo moterų, sudarančių santuokas su trečiųjų šalių piliečiais Airijoje, skaičius. Pirmiausiai į šį reiškinį buvo žiūrima kaip į migracijos įstatymų pažeidimus, bet vėliau ėmė ryškėti jo ryšys su prekyba žmonėmis.

Pastaruoju metu dėl prašymų išduoti leidimus gyventi ES Airijoje kyla daug įvairių teisinių sunkumų. 2015 m. įsigaliojo Airijos santuokos ak-

tas ir 2004 m. Civilinės registracijos akto pakeitimai, kuriais civilinės registracijos tarnybų registruotojams suteikta teisė spręsti, ar santuoka, kurią ketinama sudaryti, nėra fiktyvi santuoka. Estijoje fiktyvios santuokos taip pat apibrėžtos civilinėje teisėje.

2013 m. Latvijoje buvo įtvirtinta baudžiamoji atsakomybė už fiktyvias santuokas, t. y. santuokas, kurios sudaromos siekiant užtikrinti trečiosios šalies piliečiui galimybę gauti teisę gyventi Latvijoje, kitoje ES valstybėje narėje, Europos ekonominėje erdvėje ar Šveicarijos Konfederacijoje. Teisės aktuose taip pat numatyta galimybė pradėti baudžiamąją bylą tais atvejais, kai fiktyvios santuokos sudarytos ne Latvijoje. Taip pat Slovakijoje, kur fiktyvios santuokos siejamos su kontrabandos nusikaltimu, už jas numatyta baudžiamoji atsakomybė ir jos laikomos nusikaltimais viešajai tvarkai. Priklausomai nuo teisinių sąvokų apibrėžimo valstybės skirtingai reaguoja į nustatytus fiktyvių santuokų atvejus: santuoka pripažįstama negaliojančia, paskiriamos baudos, uždraudžiama įvažiuoti į šalį arba paskiriama laisvės atėmimo bausmė.

Visoms dalyvaujančioms valstybėms HESTIA projektas yra pirmas bandymas sistemingai įvertinti fiktyvias išnaudojančias santuokas ir jų ryšį su prekyba žmonėmis bei spręsti su tuo susijusius klausimus. Nesant bendros terminijos ir su šiuo reiškiniu susijusių klausimų sprendimo būdų, rengiant nacionalines ataskaitas surinkti statistiniai duomenys skiriasi, todėl turėtų būti pripažinta, kad jų neįmanoma palyginti¹⁸ ir kad iš jų gaunamas tik ribotas šio reiškinio supratimas. Valstybėms buvo duota užduotis surinkti duomenis apie prekybos žmonėmis atvejus iš NVO ir ambasadų užsienyje, policijos turimus duomenis apie tokius atvejus, taip pat statistinę informaciją apie baudžiamąjį persekiojimą ir nuosprendžius. Jei turėta duomenų, nacionalinėse ataskaitose taip pat pateikta statistinė informacija apie nustatytų fiktyvių santuokų mastą ir su tokiais santuokomis susijusių asmenų pilietybę. Be to, nacionalinėse ataskaitose pateikiama statistinė informacija turėtų būti vertinama atitinkamos valstybės gyventojų kontekste.¹⁹

Panašu, kad Airijoje nusistovėjo aiškus modelis: vyrai iš Indijos subkontinento (Pakistano, Indijos ir Bangladešo) sudaro santuoką su ES pilietėmis iš Portugalijos ir Rytų Europos valstybių (daugiausia Latvi-

18 Apie problemas, susijusias su (prekybos žmonėmis) statistiniais duomenimis, žr., pvz., Jokinen ir kt. (2014).

19 Apytikslis gyventojų skaičius šiame projekte dalyvaujančiose valstybėse: Estijoje 1,3 mln.; Airijoje 4,7 mln.; Latvijoje 1,9 mln.; Lietuvoje 2,8 mln.; Slovakijoje 5,4 mln.

jos, Rumunijos, Vengrijos ir Estijos). Remiantis Airijos nacionalinės ataskaitos duomenimis, nuo 2004 m., kai Latvija įstojo į ES, Airijoje užregistruota daugiau nei 1 600 santuokų tarp Latvijos piliečių ir trečiųjų šalių piliečių. Tačiau neįmanoma apskaičiuoti, kiek iš šių santuokų yra fiktyvios. Estijos ambasada Airijoje turi duomenų, kad per metus sudaroma maždaug 45–50 Estijos piliečių ir trečiųjų šalių piliečių santuokų. Kitose nacionalinėse ataskaitose taip pat nustatyta, kad Airijoje sudaroma daug santuokų su vyrais iš Indijos ir Pakistano.

2011–2015 m. Latvijos diplomatinės atstovybės užsienyje suteikė pagalbą 365 galimoms prekybos žmonėmis aukoms. Turimuose statistiniuose duomenyse nėra išsamios informacijos apie tai, ar minėti atvejai susiję su fiktyviomis santuokomis. Tačiau įtarimai dėl artimo ryšio su fiktyviomis santuokomis pagrįsti atstovybių darbuotojų patirtimi, statistiniais duomenimis apie santuokas ir kita Latvijos ambasados Airijoje surinkta informacija. 2014 m. Latvijoje socialinės reabilitacijos paslaugos buvo suteiktos iš viso 38 aukoms (įskaitant aukas, kurioms reabilitacijos paslaugos pradėtos teikti ankstesniais metais). Nustatyta, kad tarp jų buvo 15 aukų, išnaudotų fiktyviose santuokose. 2013–2015 m. Latvijoje per metus buvo nagrinėjama vidutiniškai 10 baudžiamųjų bylų dėl fiktyvių santuokų. 2010–2015 m. nustatyta keletas prekybos žmonėmis atvejų, susijusių su priverstinėmis santuokomis, dėl kurių iškeltos baudžiamosios bylos. 2014 m. Latvijoje buvo atlikti 223 tyrimai dėl sutuoktinių gyvenimo kartu ir 48 atvejais buvo įtariama, kad sudaryta fiktyvi santuoka. 2010–2014 m. Slovakijoje pagalbos aukoms programoje dalyvavo iš viso 21 asmuo, įvardintas kaip „prekybos žmonėmis priverstinės santuokos tikslu“ auka.

2010–2015 m. Lietuvoje per metus buvo nustatomos vidutiniškai 25 fiktyvios santuokos, įskaitant trečiųjų šalių piliečių ir Lietuvos piliečių santuokas. Lietuvoje už fiktyvias santuokas baudžiamoji atsakomybė nėra numatyta, dėl to nevykdomi ikiteisminiai tyrimai, kurie būtų susiję tik su fiktyviomis santuokomis. Tačiau buvo atlikti trys ikiteisminiai tyrimai, kuriuose buvo prekybos žmonėmis ir išnaudojimo, susijusio su fiktyvia santuoka, požymių. 2014 m. Lietuvos NVO surinktuose statistiniuose duomenyse yra informacijos apie 135 galimas prekybos žmonėmis aukas. Tais pačiais metais pradėti 24 ikiteisminiai tyrimai dėl prekybos žmonėmis, iš kurių trys įtariama buvo susiję su fiktyviomis išnaudojimo santuokomis. 2010 m. Estijos migracijos biuras įtarė 10 santuokų esant fiktyviomis, o 2010 m. – 35, tačiau nė vienas iš šių

atvejų nebuvo pripažintas fiktyvia santuoka. 2012–2014 m. Estijoje buvo užregistruojama maždaug 20 prekybos žmonėmis atvejų per metus²⁰, o 2014 m. vienas iš tų atvejų buvo susijęs su prekyba žmonėmis fiktyvios santuokos sudarymo tikslais (Estijos teisingumo ministerija, 2016).

6.2 Moterų verbavimas sudaryti fiktyvias išnaudojančias santuokas

Valstybių ataskaitose nurodoma, kad pirmiausia verbavimo sudaryti fiktyvias išnaudojančias santuokas taikiniu tapdavo vietinės, dažnai jaunos moterys²¹. Buvo nustatyta, kad verbuojamos buvo ne tik jaunos 20–30 m. amžiaus, bet ir vyresnio amžiaus moterys. Dažnai moterys, į kurias taikytasi, turėjo socialinių ir finansinių problemų. Estijos atliktame tyrime nustatyta, kad visos užverbuotos moterys buvo Estijos pilietės, kai kurios iš jų estiškai kalbančios moterys, kitos priklausančios rusakalbių mažumai. Slovakijoje sudaryti fiktyvias išnaudojimo santuokas buvo verbuojamos ir romų moterys. Apskritai moterų, verbuotų sudaryti fiktyvias išnaudojančias santuokas, biografiniai duomenys primena daugelio kitų prekybos žmonėmis aukų biografinius duomenis, tačiau negalima teigti, kad egzistuoja tam tikri skiriamieji prekybos žmonėmis aukų požymiai.

Visų penkių valstybių ataskaitose nurodoma, kad dažniausiai moterys buvo verbuojamos sudaryti fiktyvias santuokas socialiniuose tinkluose ir internete. Visose penkiose valstybėse nustatyti verbavimo būdai gali būti suskirstyti į tiesioginius ir netiesioginius. Tiesioginis verbavimas yra mažo masto ir dažnai vykdomas akis į akį neorganizuotų verbuotojų, pavyzdžiui, šeimos narių, draugų, darbdavių ir pažįstamų, kurie gauna finansinį atlygį už sėkmingai užverbuotus asmenis. Verbutojai labiausiai taikosi į moteris, kurios turi finansinių sunkumų, yra patyrusios socialinę atskirtį, žemo išsilavinimo lygio, nemokančias kalbų, turinčias psichinių negalių ar kilusias iš asocialių šeimų.

Airijos atliktame tyrime nustatyta, kad didelis skurdas yra pagrindinis veiksnys, motyvuojantis sutikti sudaryti fiktyvias santuokas. Nustaty-

20 133, 133¹, 175 straipsniai.

21 Šiuo atveju vartojame sąvoką „moterys“, nes visi valstybių ataskaitose nustatyti fiktyvias santuokas sudaryti verbuoti asmenys buvo moterys. Slovakijoje atliekant tyrimą rastas vienas žiniasklaidos straipsnis, kuriame verbuotas asmuo buvo vyras. Tačiau straipsnyje nebuvo nurodytos nei išnaudojimo formos, nei ryšis su prekyba žmonėmis.

tais atvejais daugelis moterų buvo jaunos vienišos moterys, taip pat moterys, iš kurių socialinių tarnybų atimti vaikai. Visais Airijos atliktame tyrime aptartais atvejais verbuotojai turėjo išankstinių ryšių su užverbuotu asmeniu, pavyzdžiui, verbuotojas buvo šeimos narys, draugas, vaikinai, o vienu atveju netgi kilmės valstybės miesto tarybos narys.

Netiesioginis verbavimas šiuo atveju yra susijęs su verbavimu internete ir tai yra didelio masto verbavimas: socialiniuose tinkluose skelbiama šimtai žinučių, bendraujama pokalbių svetainėse ar migracijos forumuose. Apgaulingose žinutėse žadamas gerai apmokamas darbas užsienyje arba tiesiogiai ieškoma moterų, kurios norėtų sudaryti fiktyvias santuokas su trečiųjų šalių piliečiais ir gauti finansinį atlygį nepatiriant jokių neigiamų padarinių. Internetiniai verbuotojai dažnai (tariamai) yra moterys. Internetas naudojamas ne tik reklamai, bet ir bendravimui su galimomis aukomis socialiniuose tinkluose kaip verbavimo priemonė. Internetiniai verbuotojai dažnai siekia užverbuoti kuo daugiau moterų tuo pačiu metu. Latvijos atliktame tyrime nustatyta, kad šiuo metu netiesioginiai internetinio verbavimo būdai tampa populiariesni, nei tiesioginiai verbavimo būdai. Pasiūlymų sudaryti „tikras“ santuokas galima rasti ir internete. Tikėtina, kad prekiautojai žmonėmis vis daugiau naudosis internetu, nes panašu, kad šis būdas puikiai jiems pasitarnauja. Latvijoje ir Estijoje atlikti tyrimai atskleidė, kad fiktyvių išnaudojimo santuokų aukos yra verbuojamos ir joms lankantis užsienyje, taip pat kartais santuokos sudaromos ir ne ES.

Atsižvelgiant į tai reikia pabrėžti, kad tais atvejais, kai moterys tariamai savo noru sutinka sudaryti fiktyvias santuokas ar priima darbo pasiūlymus, kurie atrodo per geri, kad būtų tiesa, galima lengvai suversti kaltę moteriai. Tačiau svarbu paminėti, kad prekybos žmonėmis aukų sutikimas neturi reikšmės, kai naudojami prekybos žmonėmis metodai, kitaip tariant, kai prekiautojas žmonėmis naudoja prievartinius, apgavikiškus ar smurtinius veiksmus, pradinis aukos sutikimas neturi reikšmės. Pavyzdžiui, Lietuvos atliktame tyrime teigiama, kad nors aiškesnės išnaudojimo formos (ekonominis, psichologinis, fizinis ar seksualinis smurtas) pasireiškia paskirties valstybėje, tačiau mažiau pastebimos išnaudojimo formos (pasinaudojimas socialiniu, psichologiniu ir ekonominiu pažeidžiamumu) pradedamos naudoti jau kilmės šalyje.

Tiek netiesioginio, tiek tiesioginio verbavimo atvejais, kai moterys „tariamai savu noru“ sutiko sudaryti fiktyvias santuokas siekdamos

gauti finansinį atlygį, verbuotojai suteikė joms apgaulingą informaciją apie tai, kas vyks po santuokos sudarymo. Pavyzdžiui, Airijos atliktu tyrimo duomenimis, tam tikroms moterims buvo pasakyta, kad jos galės pasirinkti – grįžti ar negrįžti namo, o jei jos nuspręstų pasilikti, joms būtų padėta susirasti gyvenamąją vietą ir darbą (auklės, valytojos ir pan.). Kitas būdas įtikinti moteris sudaryti fiktyvias santuokas, nustatytas Estijos atliktame tyrime, yra įtikinti moteris, kad jos galės pateikti prašymą skyryboms praėjus keliems mėnesiams po santuokos sudarymo. Tikrovėje skyrybos daug kainuoja (galimai patiriamos išlaidos už advokato paslaugas ir administracinės išlaidos), gali būti nustatyti konkretūs terminai, pavyzdžiui, gyvenimo skyrium terminas, taip pat sutuoktinio, kuris teikia prašymą skirtis, dažniausiai reikalaujama kreiptis į valstybę, kurioje santuoka buvo sudaryta. Teisės ekspertai, kurie buvo apklausti atliekant tyrimą Estijoje, nurodė, kad jei moteris sudaro fiktyvią santuoką Airijoje, gali kilti sunkumų pateikti prašymą nutraukti santuoką Estijoje.

Remiantis ankstesnio tyrimo duomenimis (žr. Spapens ir kt., 2014) verbuotojai apibūdina būsimus jaunikius kaip turtingus, gražius, pagarbius ir dėkingus asmenis; būsimai nuotakai gali būti sudaromas įspūdis, kad ji turės pranašumą savo būsimu vyro atžvilgiu, nes ji iš ES valstybės narės, o jis ne. Tyrime taip pat nustatyta, kad pagrindinis masalas sudaryti fiktyvią santuoką yra verbuotojų pažadai moterims, kuriais sukuriama iliuzija, kad jos gaus naudos įdėdamos visai nedaug pastangų. Moteriai sakoma, kad jos lauks darbas, bet ji atvažiuoja ir atsiduria tokioje situacijoje, kur jai lieka labai nedaug pasirinkimų, o sudaryti fiktyvią santuoką pasirodo geriausias iš jų (ten pat).

Nacionalinėse ataskaitose, pavyzdžiui, Airijos ataskaitoje, taip pat nustatyti atvejai, kai moterys visiškai nežinojo apie tai, kad sudaromos fiktyvios santuokos. Viena latvė buvo pakviesta į Airiją aplankyti draugo, o atvykusi buvo priversta sudaryti fiktyvią santuoką. Slovakijos atliktame tyrime taip pat aprašomas atvejis, kai moterys buvo gabenamos į paskirties valstybę prieš jų valią ir naudojant fizinį bei psichologinį smurtą. Be šių verbavimo taktikų penkių valstybių nacionalinėse ataskaitose nurodomi ir pažadai, kad moterų lauks unikalios patirtys, galimybė aplankyti nematytą šalį, pamatyti pasaulio.

Latvijos ir Estijos tyrimų ataskaitose taip pat aptariami atvejai, kai sunku nubrėžti ribą tarp fiktyvių išnaudojimo santuokų ir tikrų santuokų.

Tokiais atvejais apgaudinėjantis partneris apsimeta, kad porą sieja tikri santykiai ir kad jis nori sudaryti santuoką su moterimi ir sukurti tradicinę šeimą, tačiau tikrasis tikslas yra migruoti į kitą šalį. Apgaulė dažnai išaiškinama jau po to, kai jau būna užsitikrintas leidimas gyventi šalyje, pavyzdžiui, susilaukus vaikų, dažnai tada apgaudinėjantis partneris pradeda smurtauti. Ypač sunku pakankamai anksti imtis veiksmų ar net nustatyti, kad tai fiktyvios išnaudojančios santuokos, nes išnaudojimo požymiai ir naudojamos priemonės yra subtilesnės, o tikrų santykių iliuzija gali būti kuriama keletą metų, net susilaukiant bendro vaiko. Labiau tikėtina, kad tiek pareigūnai, tiek pačios moterys vertina situaciją kaip smurtą šeimoje, o ne kaip fiktyvią išnaudojančią santuoką.

Nustatyta, kad verbuotojai būna tiek moterys, tiek vyrai. Viena nustatyta organizatorių grupė buvo sudaryta iš trečiųjų šalių piliečių, kurie patys praeityje sudarė fiktyvias santuokas. Turėta nedaug informacijos apie verbuotojus, organizatorius ir konkrečius jų vaidmenis ir ryšius organizuojant fiktyvias išnaudojimo santuokas. Tačiau remiantis tyrimų duomenimis fiktyvių santuokų sudarymas yra sistemingas tuo požiūriu, kad verbuotojai veikia kilmės valstybėse, orientuojasi į konkrečias grupes (t. y. jaunos moterys iš socialiai ir ekonomiškai pažeidžiamiausių visuomenės grupių) ir naudoja skirtingo masto apgaulę. Bent dalis organizatorių paprastai yra įsikūrę numatytoje paskirties valstybėje ir tvarko reikalus, susijusius su būstu ir santuokos su trečiųjų šalių piliečiais sudarymu. Lietuvos ir Estijos atliktuose tyrimuose nustatyta, kad dažnai verbuotojais sudaryti fiktyvias santuokas tampa moterys, kurios pačios anksčiau sutiko sudaryti fiktyvias santuokas, arba jų giminės ar pažįstami. Tai vienas iš būdų, kaip organizatoriai išvengia teisinių pasekmių. Tyrimų ataskaitose pateikta nedaug informacijos apie trečiųjų šalių piliečius, todėl lieka neaišku, kaip organizatoriai užmezgą ryšį su vyrais.

6.3. Kelionė ir atvykimas į paskirties valstybę

Visos keturios kilmės valstybės teigia, kad aukos keliavo į paskirties vietą automobiliais, laivais, lėktuvais ar autobusais. Nustatytais atvejais paskirties valstybės buvo ne tik Airija, bet ir Austrija, Belgija, Kipras, Danija, Vokietija ir Jungtinė Karalystė. Kaip teigiama Latvijos ir Estijos tyrimų ataskaitose, kai kurios valstybės kaip paskirties valstybės pasirenkamos dažniau nei kitos dėl jose taikomų teisės aktų, susijusių

su santuokos sudarymu (taip pat skyrybų procedūromis) tarp ES piliečių ir ne ES piliečių.

Visuose tyrimų ataskaitose nurodoma, kad moterys (paprastai oro uoste) buvo pasitinkamos organizatorių, tarpininkų, jaunikių ar jaunikio artimųjų. Retas atvejis, kad su moterimis būtų keliavę verbuotojai. Moterys keliaudavo vienos ar su drauge (draugu), o tais atvejais, kai verbuojamos buvo kelios moterys tuo pačiu metu, jos dažnai keliaudavo grupėmis. Be to, atliekant tyrimą Lietuvoje buvo nustatyta, kad moterys ne tik keliaudavo kartu, bet ir jų fiktyvios santuokos dažnai buvo sudaromos taip, kad kelios „poros“ galėtų susituokti tuo pačiu metu.

Remiantis Latvijoje atlikto tyrimo duomenimis, su jaunikiais buvo susitinkama tik paskirties valstybėje greičiausiai todėl, kad skrydžiai brangūs ir suorganizuoti kelionę sunku. Ataskaitose nebuvo nurodoma, kaip būsimi vyrai atvykdavo į paskirties valstybę ir kokią gyvenimo šalyje statusą turėjo prieš sudarydami santuoką (turistai, studentai, darbininkai, prieglobsčio prašytojai, dokumentų neturintys migrantai ir pan.).

Visose nacionalinėse ataskaitose nustatyta, kad kelionės bilietai paprastai buvo nuperkami organizatorių ir nusiunčiami moterims, pavyzdžiui, el. paštu. Dažnai pasitaikydavo taip, kad moterys įsiskolindavo verbuotojams ir tai buvo panaudojama prieš jas kaip grasinimas, jei joms kildavo dvejonų dėl planuotos fiktyvios santuokos sudarymo. Airijos atliktame tyrime nustatyta, kad prieš atvykstant į valstybę nė viena iš moterų nežinojo savo būsimo vyro pilietybės.

Lietuvoje ir Slovakijoje atliktuose tyrimuose teigiama, kad dažnai per vestuvių ceremonijas moterys atsidurdavo pažeidžiamoje padėtyje, nes dėl kalbos barjero negalėdavo susikalbėti su būsimu vyru, o vertėjo tuose renginiuose nebūdavo. Organizatoriai dalyvaudavo vestuvėse kaip liudytojai. Lietuvoje atliktuose tyrimuose teigiama, kad vestuvės būdavo organizuojamos laikantis vyro tradicijų. Teigiama, kad vestuvių šventė naudojama kaip viena iš priemonių, padedanti lengviau kontroliuoti moteris, nes jos pasijunta svarbios, matomos ir reikalingos. Logistiniu požiūriu fiktyvių vestuvių organizavimas susidėjo iš dviejų etapų: pirmiausiai moterys keliaudavo į paskirties šalį užsiregistruoti santuokai, o tada, praėjus nustatytam trijų mėnesių laikotarpiui, sugrįždavo vestuvių ceremonijai. Airijos atliktame tyrime teigiama, kad moterims, kurios šiuo laikotarpiu pasilikdavo paskirties valstybėje, kildavo didelė išnaudojimo grėsmė. Įprasta, kad moterys būdavo iš anksto paruošia-

mos pokalbiams su migracijos pareigūnais, o po santuokos sudarymo verbuotojai nutraukdavo bendravimą. Airijos atliktame tyrime taip pat nustatyta, kad vestuvių procedūras organizuodavo ir dokumentus ruošdavo būsimi vyrai.

6.4. Išnaudojimas paskirties valstybėje

Daugeliu atveju aukos pradėdavo suprasti tikrąją situaciją atsidūrusios paskirties valstybėje. Visuose tyrimuose nustatytos skirtingos išnaudojimo formos ir skirtingi kontrolės būdai. Siekiant suvaldyti moteris buvo naudojami grasinimai ir psichologinė kontrolė, seksualinis ir fizinis smurtas, finansinė kontrolė ir ekonominis smurtas. Be to, ataskaitose nustatyti tokie išnaudojimo aspektai, kaip asmeninės laisvės suvaržymas, judėjimo laisvės apribojimas, tapatybės dokumentų atėmimas, prastos gyvenimo sąlygos ir (ar) galimybių priimti sprendimus dėl gyvenimo sąlygų nebuvimas ir pan. (Būsimos) žmonos daugeliu atžvilgių tapdavo priklausomos nuo (būsimų) vyrų ir (ar) organizatorių. Nagrinėtuose atvejuose nustatytas išnaudojimas ir kontrolė labai priimana prekybos žmonėmis formas, kaip antai prekyba žmonėmis seksualinio išnaudojimo arba išnaudojimo darbe tikslais. Galima įžvelgti panašumų ir su smurto tarp partnerių arba sutuoktinių ir (arba) smurto šeimoje modeliais.

Visose ataskaitose teigiama, kad daugelyje nustatytų fiktyvių išnaudojančių santuokų atvejų moterys paprastai būdavo apgyvendinamos butuose, kuriuos dalindavosi su keliais nepažįstamais vyrais ir kitomis moterimis. Gyvenimo vietos reikalus sutvarkydavo verbuotojai arba organizatoriai. Moterys dažniausiai negalėdavo pasikalbėti su vyrais dėl to, kad nekalbėjo ta pačia kalba. Estijos atliktame tyrime nustatyta, kad moterys taip pat buvo verčiamos pasilikti gyventi tuose būstuose ir po santuokos sudarymo.

Po atvykimo į šalį moterys pradėdavo gauti grasinimus, susijusius su jų ir galimai jų vaikų (iš ankstesnių santykių) gerove. Estijos ir Slovakijos atliktuose tyrimuose teigiama, kad šiame etape moterys pradėdavo dvejoti dėl savo sprendimo sudaryti fiktyvią santuoką. Organizatoriai ir jų vyrai į dvejonas atsakydavo grasinimais, pavyzdžiui, pranešti apie fiktyvią santuoką moterų šeimoms. Jei moteris atsisakydavo susitarimo sudaryti fiktyvią santuoką, prieš jas būdavo naudojamas fizinis ir psichologinis smurtas, kontrolė ir izoliavimas. Kitais atvejais, kaip,

pavyzdžiui, Lietuvos atliktame tyrime apibūdintu atveju, izoliavimas, grasinimai ir smurtas galėdavo prasidėti iš karto po atvykimo į šalį. Valstybių ataskaitose nepateikiama duomenų apie tai, ar nuo pradžių buvo ketinama naudoti seksualinę prievartą. Airijos atliktame tyrime teigiama, kad tai – būsimų tyrimų sritis.

Kaip kontrolės priemonė taip pat buvo naudojamas ekonominis smurtas, nes dažnai moterys buvo ekonomiškai priklausomos nuo verbuotojų arba savo vyrų. Kelionės ir pragyvenimo išlaidos dažnai būdavo būdas priversti jas atidirbti už skolas. Remiantis nacionalinių ataskaitų duomenimis, tik labai retais atvejais moterys gaudavo bent dalį joms žadėtų pinigų, finansinius sandorius vykdavo organizatoriai ir būsimi vyrai. Slovakijos ir Lietuvos atliktuose tyrimuose taip pat nustatyta, kad tapatybės dokumentai ir kitas turtas, pavyzdžiui, telefonai, būdavo iš moterų atimami. Kadangi daugelis moterų turėdavo finansinių problemų, jos dažniausiai būdavo priklausomos nuo savo vyrų ir (ar) organizatorių, kurie tapdavo jų pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu. Nėra pakankamai informacijos apie tai, kaip dažnai šios moterys galėjo dirbti ar susirasti darbą ir net ar joms tai buvo leidžiama.

Pavyzdžiui, Latvijos ir Estijos atliktų tyrimų ataskaitose nurodoma, kad fiktyvių išnaudojančių santuokų aukos paskirties valstybėje dažnai iš būsimų vyrų dar prieš santuokos sudarymą patirdavo fizinį, seksualinį ir psichologinį smurtą. Kartais moterims taip pat būdavo sakoma, kad jos skolingos už gyvenamąją vietą ir iš jų būdavo reikalaujama atlikti neapmokamus namų ruošos darbus namuose, kuriuose jos gyvendavo. Fizinis smurtas pasireiškėdavo stumdymu, tampymu ir trunkymu daiktais. Be to, vaikai iš ankstesnių santuokų taip pat patirdavo smurtą. Aukoms būdavo uždraudžiama išeiti iš namų ir jos negalėdavo susisiekti su savo artimaisiais. Kai kuriais atvejais būsimi vyrai reikalavė, kad moterys atliktų savo „žmonos pareigas“ ir vertė jas teikti seksualines paslaugas. Be to, kai kuriais atvejais moterims nebūdavo leidžiama naudoti kontraceptinių priemonių ir jos būdavo priverstos susilaukti vaikų, nes tapimas tėvu sustiprindavo trečiosios šalies piliečio prašymo gauti leidimą gyventi ES pagrindus.

Siekiant užtikrinti, kad moterys sukurtų sudaryti fiktyvias santuokas, joms buvo sakoma, kad po vestuvių jos galės grįžti į Latviją. Tiek būsimi vyrai, tiek verbuotojai moterims taip pat grasino baudžiamąja atsakomybe ir sakėdavo joms, kad jei jos prisipažintų sudariusios fiktyvią

santuoką, labai tikėtina, kad jos būtų laikomos nusikaltimo dalyvėmis. Latvijos atliktais tyrimais taip pat nustatyta, kad kai kurios moterys buvo verčiamos dalyvauti nusikalstamoje veikloje, pavyzdžiui, vogti ar verbuoti kitas moteris sudaryti fiktyvias santuokas. Slovakijos atliktais tyrimais nustatyta, kad keliais nustatytais prekybos žmonėmis priverstinės santuokos tikslais atvejais moterys buvo seksualiai išnaudojamos savo vyrų ir (ar) po priverstinės santuokos sudarymo verčiamos verstis prostitucija.

Iš pateiktų išvadų matyti, kad (būsimi) vyrai ir (ar) organizatoriai prieš moteris naudojo labai sunkią prievartą ir griežtas kontrolės priemones. Tačiau valstybių ataskaitose pateikiama nedaug informacijos apie išnaudojamų moterų vyrų motyvus. Aišku, kad sudarydami fiktyvią santuoką (būsimi) vyrai siekė gauti leidimus gyventi šalyje. Verbuotojai ir organizatoriai siekė užsidirbti pinigų. Seksualinės ir fizinės prievartos naudojimo prieš moteris motyvai nėra tokie aiškūs, nes vyrai iš trečiųjų šalių buvo daugiau ar mažiau priklausomi nuo savo žmonių, nes jų leidimas gyventi šalyje priklausė nuo santuokos (sudarymo). Tačiau, pavyzdžiui, Airijos ataskaitoje pažymima, kad kartais vyrai iš trečiųjų šalių taip pat galėjo būti išnaudojami pasinaudojant jų troškimu gauti leidimą gyventi šalyje. Lietuvos ataskaitoje nurodoma, kad kartais trečiųjų šalių piliečiai ne visiškai suprasdavo, kaip iš jų būdavo pelnomasi. Apskritai ataskaitose pateikiama nedaug informacijos apie trečiųjų šalių piliečius-sutuoktinius, jų vaidmenį, veiksmus ir motyvus. Duomenys labai stipriai orientuoti į aukas, trūksta išsamios informacijos apie pažeidėjus.

Lietuvos ataskaitoje nurodoma, kad fiktyvias santuokas organizuojančių nusikaltėlių požymiai nesiskiria nuo pažeidėjų, kurie susiję su labiau „tradicinėmis“ prekybos žmonėmis formomis, požymių. Organizatoriai buvo tiek trečiųjų šalių piliečiai, tiek Lietuvos piliečiai, kurie ieškodavo trečiųjų šalių piliečių sudaryti santuoką su Lietuvos pilietėmis paskirties valstybėje. Tyrimų ataskaitose pažymima, kad verbuotojai dažnai būdavo tos pačios pilietybės kaip ir moterys, verbuojamos sudaryti fiktyvias santuokas. Latvijos atliktame tyrime nurodoma, kad didelė dalis fiktyvių santuokų turėtų būti laikomos organizuota veikla ir kad jas organizuodavo asmenų grupės, o ne pavieniai asmenys. Vieni rūpinosi verbavimu, kiti organizavo veiklą (jie ir pelnėsi iš šios veiklos) ir dar buvo būsimi vyrai, kurie sumokėdavo už leidimą gyventi šalyje. Dažnai organizatoriai veikdavo paskirties valstybėje, o ver-

buotojai – būsimų žmonių kilmės valstybėje. Be to, Airijos atliktame tyrime nurodoma, kad moterų verbavimas ir išnaudojimas buvo labai gerai organizuoti. Tačiau nėra visai aišku, ar faktinės organizuotos nusikalstamos grupuotės prisidėjo prie fiktyvių išnaudojančių santuokų organizavimo. Panašu, kad dažnai veikla buvo sisteminga, bet nebūtinai organizuojama organizuotų nusikalstamų grupuočių narių. Viuhko ir Jokinen (2009; Jokinen ir Viuhko, 2013) anksčiau yra nurodę, kad prekybos žmonėmis ir susijusio išnaudojimo operacijos gali būti labai gerai organizuotos ir sistemingos, net jei jas vykdo ne faktiškos organizuotos nusikalstamos grupuotės.

Šalių atskaitose pateikiama nedaug informacijos apie iš nusikalstamos veiklos gautą naudą, bet yra gana aišku, kad asmenys, kurie pelnėsi iš šios veiklos, buvo organizatoriai ir verbuotojai. Gali būti, kad trečiųjų šalių piliečiai sumokėdavo didžiules pinigų sumas, kad gautų leidimą gyventi šalyje, galėtų pagerinti savo gyvenimą ir padėti savo šeimoms gimtoje šalyje. Moterys dažniausiai negaudavo joms žadėtų pinigų už fiktyvios santuokos sudarymą.

6.5. Galimų aukų nustatymas ir pagalbos joms teikimas

Fiktyvių išnaudojančių santuokų sudarymo atvejai buvo nustatyti socialinių tarnybų, NVO, atsakingų už aukų nustatymą ir pagalbos joms teikimą, ambasadų paskirties valstybėse ir policijos. Atstovybės ir ambasadų paskirties valstybėse daug prisidėjo prie galimų aukų nustatymo.

Nustatytais fiktyvių išnaudojančių santuokų atvejais aukos dažnai pačios kreipdavosi pagalbos į ambasadą²². Tai vykdavo prieš fiktyvios santuokos sudarymą ar net praėjus daug laiko po tokios santuokos sudarymo. Pavyzdžiui, Latvijos atliktame tyrime nustatyta, kad pagalbos būdavo kreipiamasi tik pradėjus daug laiko, kartais net po kelerių metų. Estijos atliktame tyrime taip pat nustatyta, kad dažniausiai tokie atvejai patekdavo į pareigūnų akiratį, kai moteris susidurdavo su sunkumais bandydama pateikti prašymą skyryboms. Aukoms reikėdavo teisinės pagalbos bylose. Pavyzdžiui, galėdavo kilti problemų dėl su tėvyste

22 Apskritai prekybos žmonėmis aukos nedažnai kreipiasi pagalbos, bent jau ne į valdžios institucijas. Tai, kad daugelis šiame tyrime nustatytų aukų pačios kreipėsi pagalbos, galėjo būti nulemta to, kad kreiptis pagalbos į ambasadą yra lengviau nei į tikrą pagalbos aukoms tarnybą. Taip pat gali būti lengviau prašyti pagalbos iš ambasadų nei, pavyzdžiui, iš policijos. Moterys nebūtinai laiko save faktinėmis (prekybos žmonėmis) aukomis. Be to, nustatyti atvejai yra tik maža dalis visų išnaudojimo atvejų ir tikriausiai yra daugybė fiktyvių išnaudojimo santuokų aukų, kurios nesikreipia pagalbos.

susijusių klausimų, jei vaikai buvo gimę prieš fiktyvios santuokos sudarymą.

Šalių ataskaitose pateikiami keli aspektai, kurie apsunkino aukų nustatymą. Buvo labai akcentuojamas nepakankamas situacijos išmanyimas ir informacijos apie išnaudojimo ir prekybos žmonėmis fiktyvios santuokos sudarymo tikslais veiksniais nebuvimas, ypač mažesniuose miesteliuose ir kaimo vietovėse. Trūkstant žinių ir konkrečių nustatymo priemonių, moterys, sudariusios fiktyvias santuokas, galėtų būti suvokiamos kaip nusikaltėlės, o ne kaip išnaudojimo aukos. Fiktyvių išnaudojančių santuokų atveju valdžios institucijų dėmesys galėjo būti nukreiptas į nusikaltimus prieš valstybę, o ne į išnaudojimo formų ir galimų sąsajų su prekyba žmonėmis nustatymą. Imigracija ir fiktyvios santuokos yra jautri tema, nes visuomenė gali būti susidariusi tam tikrą požiūrį į atitinkamus asmenis ir turėti jų atžvilgiu išankstinių nusistatymų. Lietuvos atliktame tyrime pabrėžiama, kad trūko jautresnio požiūrio į aukas tiek kilmės, tiek paskirties valstybėse, kas ir galėjo nulemti, kad aukos lengvai galėjo būti pradėtos laikyti nusikaltėlėmis. Tais atvejais, kai moterys savo noru sutikdavo sudaryti fiktyvias santuokas, aukų nustatymą galėjo dar labiau apsunkinti polinkis kaltinti auką, kuris yra ypač dažnas seksualinio išnaudojimo atvejais. Visa tai gali paveikti moterų pasiryžimą kreiptis pagalbos.

Visose tyrimų ataskaitose pabrėžiama, kad aukos nelaiko savęs aukomis. Tai yra gana dažna problema visų prekybos žmonėmis formų atveju. Todėl svarbu, kad visi paveikti asmenys turėtų galimybę gauti pagalbos ne tik iš oficialių pagalbos prekybos žmonėmis aukoms sistemų, bet ir iš kitų šaltinių (pavyzdžiui, NVO). Dažnai norint gauti galimybę pasinaudoti nacionalinėmis pagalbos programomis, skirtomis prekybos žmonėmis aukoms, būtina bendradarbiauti su valdžios institucijomis ir (ar) dalyvauti baudžiamosiose bylose, o tai gali sukelti sunkumų aprašomais atvejais. Dažnai norint gauti oficialią pagalbą moteriai būtina nutraukti visus ryšius su nusikaltėliais, o tai padaryti gali būti sunku, jei nusikaltėlis yra ir jos vaikų tėvas. Latvijos atliktame tyrime taip pat minimos problemos, kylančios tiriant fiktyvių išnaudojimo santuokų, kurias sudaryti moteris užverbuoja jų šeimos narių pažįstami asmenys, atvejus – moterys gali nenorėti atskleisti informacijos apie nusikaltėlių teisėsaugos institucijų pareigūnams.

Dėl aukų nustatymo Lietuvos atliktame tyrime pabrėžiamas NVO siūlymas plėsti mokymų mastą tiek nacionaliniu, tiek vietos lygmeniu.

Mokymai turėtų būti sistemingi ir pritaikyti kiekvienam sektoriui, vykdančiam prevencinę prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų sudarymo veiklą, pradedant nuo teisėsaugos sektoriaus, baigiant švietimo ir sveikatos priežiūros specialistais. Dėl pažeidžiamumo sąvokos turėtų būti išsamiau diskutuojama.

Nesant pakankamai formalių nustatymo procedūrų, tampa labai sunku nustatyti fiktyvias išnaudojančias santuokas. Tačiau ekspertai ir pareigūnai teigė galintys naudotis tam tikromis priemonėmis, kuriomis siekiama užkirsti kelią fiktyvioms santuokoms, ir jiems buvo žinomi galimi įspėjamieji požymiai ir veiksniai, kuriuos pastebėjus galima įtarti, kad santuoka yra fiktyvi. Kartu su prekybos žmonėmis požymiais ir sunkiomis išnaudojimo formomis šios priemonės gali padėti aptikti atitinkamas situacijas.

Nustatant aukas svarbus vaidmuo tenka ambasadoms. Jos turi užtikrinti, kad būtų pritaikytos priemonės, tinkamos šių asmenų poreikiams. Nors ambasados ir atlieka svarbų vaidmenį nustatant fiktyvių išnaudojančių santuokų aukas, Estijos ataskaitoje pabrėžiama, kad ambasados negali atlikti teisėsaugos institucijų funkcijų. Tačiau svarbu apmokyti atstovybių ir ambasadų darbuotojus apie prekybos žmonėmis požymius ir užtikrinti, kad jie žinotų, kur nukreipti galimas aukas ieškoti pagalbos. Pavyzdžiui, Airijos atliktame tyrime pabrėžiama, kaip svarbu teikti psichologinę paramą, apsaugą ir teisinę konsultacijas, kurios būtų aukoms prieinamos nedelsiant. Be to, informacija apie santuokas, kurią užregistruoja ambasados užsienyje, turėtų būti sistemingai perduodama atitinkamoms susijusių valstybių valdžios institucijoms.

Nacionalinėse ataskaitose pabrėžiama, kad būtina stiprinti tarptautinį bendradarbiavimą remiantis jau sukaupta gerąja tarpvalstybinio bendradarbiavimo ir jungtinių tyrimo grupių patirtimi. Įrodymai nusikaltimų tyrimams būtų renkami lengviau ir veiksmingiau, jei būtų bendradarbiaujama tarpvalstybinio lygmeniu kilmės ir paskirties valstybių teisėsaugos institucijoms dirbant išvien.

6.6. Fiktyvių išnaudojančių santuokų prevencija

Kadangi fiktyvios išnaudojančios santuokos ir jų sąsaja su prekyba žmonėmis yra tik neseniai atrastas reiškinys, valdžios institucijos ir teisėsaugos specialistai susiduria su keliais sunkumais. Kol kas nėra konk-

rečių prevencinių priemonių, skirtų fiktyvioms išnaudojančioms santuokų problemoms spręsti ar pagerinti galimų fiktyvių santuokų atvejų nustatymą. Pavyzdžiui, Estijos ataskaitoje minima, kad pagerinus fiktyvių santuokų nustatymą, būtų prisidedama prie fiktyvių išnaudojančių santuokų prevencijos. Minimalus laukimo terminas nuo pareiškimo sudaryti santuoką pateikimo iki santuokos sudarymo turėtų būti tokios trukmės, kad pareigūnams pakaktų laiko patikrinti dokumentų autentiškumą. Tačiau dažnai santuokos sudaromos paskirties valstybėse ir tai apsunkina nustatymo procesą kilmės valstybėse. Sunku tokias santuokas nustatyti dar ir dėl to, kad galimos aukos nenori pasirodyti ir kreiptis pagalbos bijodamos pasekmių, kurios gali kilti dėl to, kad iš pradžių jos sutiko sudaryti fiktyvią santuoką.

Fiktyvių išnaudojančių santuokų ir apskritai prekybos žmonėmis prevencijai būtinos ilgalaikės strategijos ir finansavimas. Informuotumo didinimas ir kampanijos turėtų būti nukreiptos į grupes, kurioms kilusi didžiausia grėsmė. Organizuojant naujoviškas internetines prevencijos kampanijas būtina atsižvelgti į dažniausiai pasitaikančias verbavimo internete taktikas. Visose nacionalinėse ataskaitose taip pat buvo akcentuojama, kaip svarbu organizuoti švietimo iniciatyvas aktualiais klausimais, skirtas visuomenės grupėms, kurioms kilusi didžiausia grėsmė. Jaunos moterys, turinčios vidurinį ar profesinį išsilavinimą, yra dažniausi verbuotojų taikiniai. Savivaldybės, mokyklos ir socialinės tarnybos turėtų atlikti aktyvų vaidmenį kovojant su prekyba žmonėmis. Penkiose valstybėse veikiančios NVO organizuoja informuotumo didinimo kampanijas ir prevencinę veiklą, bet vien tik projektinės veiklos nepakanka. Prevencinės priemonės turi būti sistemingos ir reguliarios.

Lietuvos ataskaitoje pažymėta, kad prevencinės priemonės turėtų būti konstruktyvios tiek paskirties, tiek kilmės valstybėse, kad jose atspindėtų gilesnis pažeidžiamumo, ypač skurdo ir lyčių nelygybės kaip skatinančių jėgų, supratimas. Prevencija – tai ne tik kovos su prekyba žmonėmis politikos sukūrimas, tai taip pat politikos, kurioje svarbu pašalinti pagrindines priežastis, pavyzdžiui, mažinti skurdą, suteikti lygias galimybes ir užtikrinti visuomenės saugumą, kūrimas.

7. Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų ryšio nagrinėjimas

Šiame skyriuje analizuojame prekybos žmonėmis ir fiktyvių (išnaudojančių) santuokų ryšius. Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad daugumoje fiktyvių santuokų nėra išnaudojimo elementų, ir net fiktyvių išnaudojančių santuokų mažuma susijusi su prekyba žmonėmis. Iš tiesų būtų sunku teigti, kad fiktyvi santuoka, kai abi šalys sutinka tuoktis, turėdamos tikslą suteikti vienam partneriui imigracijos galimybę, po kurios gavimo abiejų šalių keliai harmoningai išsiskiria, koku nors būdu būtų susijusi su prekybos žmonėmis nusikaltimais. Šiuo atveju galima paralelė su nelegaliu migrantų gabenimu: vienintelė tokio nusikaltimo auka yra valstybė.

Žinoma, svarbu atkreipti dėmesį, kad tas pradinis sutikimas fiktyviai susituokti neturėtų būti laikomas susijusiu su prekyba žmonėmis, jeigu vėlesnės pasekmės paskirties šalyje nebūtų išnaudojimas ir, pavyzdžiui, nebūtų panaudota apgaulė, dėl ko tokie atvejai tampa susiję su prekyba žmonėmis.

Visose penkiose tirtose šalyse, tyrėjai nustatė skirtingas išnaudojimo formas, kurios vyko fiktyvių santuokų kontekste tarp ES piliečių moterų ir trečiųjų šalių piliečių vyrų. Be abejonės, kai kurie iš nurodytų pavyzdžių yra sunkaus ir ilgo išnaudojimo, seksualinio ir fizinio smurto, asmeninės laisvės ir judėjimo apribojimų bei tapatybės dokumentų atėmimo atvejai. Žiūrint į tokius atvejus ir prekybos žmonėmis apibrėžimą, pakankamai akivaizdu, kad kai kuriuose iš jų yra visi nustatyti elementai (veiksmas, priemonės ir tikslas), kad jie būtų apibrėžti kaip susiję su prekyba žmonėmis. Toliau šie elementai analizuojami išsamiau.

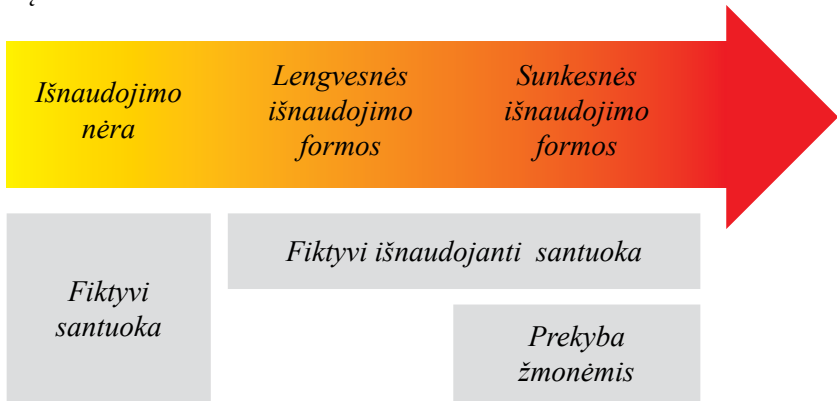
Penkiose šalyse atlikti tyrimai pateikia įtikinamus įrodymus, kad verbavimo fiktyvioms išnaudojančioms santuokoms ir prekybos žmonėmis metodai dažnai yra tokie patys: aukos viliojamos tuščiais pažadais ir netikrais darbo pasiūlymais bei galimybėmis. Be to, tie atvejai, kai moterys žino, kad sudarys fiktyvias santuokas, taip pat primena su prostitucija susijusią prekybą žmonėmis, kai moterys žino apie prostituciją, bet sąlygos paskirties šalyje neatitinka jų lūkesčių ir joms duotų pažadų. Taip pat tikslinės grupės dažnai yra tos pačios, dėmesį sutelkiant į jaunas ir nepatyrusias asmenis, esančius nesaugioje padėtyje, turin-

čius finansinių sunkumų, socialinių problemų ir marginalizacijos istoriją. Be to, dėl menko kalbos mokėjimo ir socialinių kontaktų trūkumo, fiktyvioms santuokoms užverbuotos moterys tampa neapsaugotos nuo tolimesnės prievartos ir išnaudojimo paskirties šalyje. Nereikia nuvertinti pinigų ar galimybės pamatyti pasaulį svarbos kaip motyvacijos patenkant į tokią situaciją. Asmeniui, kilusiam iš neturtingiausių Baltijos šalių ar Slovakijos regionų, pažadas sumokėti 1000 eurų ir galimybė nukeliauti į Airiją sudaryti santuoką yra patrauklus pasiūlymas ir didžiulė pinigų suma.

Galiausiai, išnaudojimo elementas yra pats svarbiausias tiriant prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų sąsajas. Jeigu moterys, sudarančios fiktyvias santuokas su trečiosios šalies piliečiais, gauna už tai pinigus, bet nėra konkrečiu būdu išnaudojamos (pavyzdžiui, seksualinis išnaudojimas, apribota judėjimo laisvė, dokumentų atėmimas, grasinimai), tokiais atvejais sunku teigti, kad yra ryšys su prekyba žmonėmis. Tačiau projekto partneriai nustatė daugybę įvairių išnaudojimo elementų ar neigiamų pasekmių, su kuriomis susidūrė moterys, sudariusios fiktyvias santuokas. Todėl nacionalinėse ataskaitose taip pat minimi fiktyvių išnaudojančių santuokų atvejai, kurie nebūtinai turi aiškius ryšius su prekyba žmonėmis, bet iliustruoja šio reiškinio įvairovę ir skirtingas problemas, su kuriomis susiduria moterys ir kurios gali būti fiktyvių santuokų rezultatas.

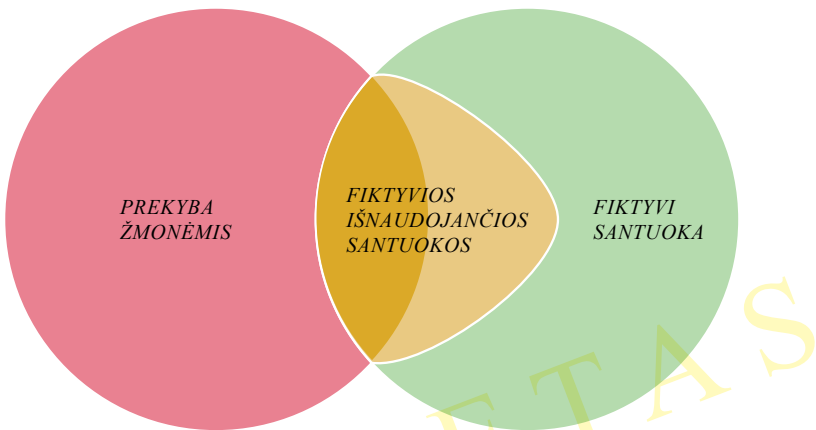
Bet kur nubrėžti liniją tarp neigiamų pasekmių, smurto namuose, išnaudojimo ir prekybos žmonėmis? Kada fiktyvios išnaudojimo santuokos atvejis tampa prekybos žmonėmis atveju? Siekdami iliustruoti šią problemą ir bandydami atskirti vien išnaudojamą nuo prekybos žmonėmis, kai kurie tyrėjai panaudojo išnaudojimo tęstinumo sąvoką. Ši tęstinumą sudaro situacijos ir veiksmai nuo lengvesnių iki sunkesnių išnaudojimo formų. Prekyba žmonėmis yra sunkiausia išnaudojimo forma, o subtilesnės prievartos formos yra lengvesnės išnaudojimo formos (žr. Andrees, 2008).

1 paveikslėlis. Išnaudojimo tęstinumas fiktyvių išnaudojančių santuokų kontekste.

Vadinasi, atskiros išnaudojimo formos pačios savaime nėra prekybos žmonėmis atvejis. Tačiau jeigu išnaudojimo formos pradeda kauptis, atvejis tampa sunkesnis. Nors dauguma fiktyvių santuokų nėra susijusios su prekyba žmonėmis, yra atvejų, kurie neabejotinai galėtų būti susiję su prekyba žmonėmis (žr. 2 paveikslėlį toliau).

2 paveikslėlis. Prekyba žmonėmis, fiktyvios išnaudojančios santuokos ir fiktyvios santuokos.

Prekybos žmonėmis prevencijos kontekste ypač naudinga pažvelgti plačiau. David (2010) teigia, kad lengvesnės išnaudojimo formos gali būti pagrindas sunkesnėms formoms, lemiančioms prekybą žmonėmis.

Tai reiškia, kad jeigu valdžios institucijos nesusieja ir nepripažįsta išnaudojimo elementų fiktyvių santuokų kontekste, tai gali lemti padidėjusį nebaudžiamumą ir galiausiai prekybą žmonėmis. Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad pagal savo pobūdį prekyba žmonėmis yra greičiau procesas, o ne atskiras atvejis, kai aukai daromas visapusiškas spaudimas (Jokinen ir kiti, 2011). Situacija, kuri prasideda kaip paprasta fiktyvi santuoka, laikui bėgant gali pasikeisti ir iš lengvesnės išnaudojimo formos gali tapti sunkesne išnaudojimo forma ir prekyba žmonėmis. Auka gali būti priklausoma nuo savo išnaudotojo dėl skolų už kelionės išlaidas, apgyvendinimą ar būtiną išlaikymą arba dėl prasto kalbos mokėjimo, psichosocialinių veiksnių ar kitų panašių aplinkybių. Faktiškai aukos priklausomumo ir nesaugumo būklė gali būti išnaudojama tiek verbavimo, tiek pačios fiktyvios santuokos kontekste. Kalbant apie nukentėjusiuosius, būtina atlikti bendrą jų patyrimų įvertinimą. Todėl reiktų atkreipti dėmesį į visas tokią situaciją sudarančias dalis, kai asmuo faktiškai negali iš jos išėiti (Jokinen ir kiti, 2011).

Taip pat reikia turėti omenyje, kad fiktyvių santuokų situacija yra ypač sudėtinga, nes sudarant fiktyvią santuoką, priklausomai nuo nacionalinių teisės aktų, pačios moterys taip pat gali pažeisti įstatymą. Todėl teisėtvarkos institucijos pirmiausiai gali jas vertinti kaip kaltininkes, o ne kaip aukas. Taip pat yra su kitomis prekybos žmonėmis formomis. Pavyzdžiui, prekybos žmonėmis dėl seksualinio išnaudojimo ir sąvadaavimo atvejais, sąvadaujančių moterų vaidmuo kartais yra neaiškus. Jos gali būti vertinamos kaip nusikaltėlės (prekiautojos žmonėmis, sąvadautojos), nors jos iš tiesų gali pačios būti prekybos žmonėmis aukos (pvz., žr. Viuhko & Jokinen, 2009). „Anti-Slavery International“ ataskaitoje (2014) analizuojama prekyba žmonėmis dėl fiktyvių santuokų platesniame prekybos žmonėmis verčiant daryti nusikalstamas veikas kontekste. Moterys gali vengti ieškoti pagalbos ir nenorėti pranešti policijai apie galimus išnaudojimo atvejus tomis aplinkybėmis, kai jos pačios yra pažeidusios įstatymą. Taip pat stigmatizavimas ir valdžios institucijų baimė bei grasinimai gali būti naudojami tam, kad aukos nebendrautų su pašaliniais asmenimis ir neieškotų pagalbos.

Fiktyvių santuokų ir prekybos žmonėmis atvejai, nurodyti šiame tyrime, yra labai skirtingi. Tradiciškai, su santuoka susijusi prekyba žmonėmis vyksta tokiaame kontekste, kai trečiųjų šalių pilietės moterys atvežamos į paskirties šalį ir ten jas išnaudoja tos šalies piliečiai (pvz., Lyneham & Richards, 2014; Tyldum & Tveit, 2008). Tokiomis sąlygomis moterys

automatiškai atsiduria blogesnėje padėtyje nei jų vietiniai sutuoktiniai, nes jų leidimas gyventi toje šalyje pirmiausiai priklauso nuo santuokos. Tyldum (2013) atskiria „galios poziciją“ ir „priklausomybės poziciją“ ir teigia, kad trečiųjų šalių pilietės moterys, kurios yra susituokusios su sutuoktiniais iš Norvegijos, yra priklausomos nuo savo vyrų dėl to, kad jos gyvena užsienio šalyje ir prastai moka tos šalies kalbą. Tyldum taip pat atkreipia dėmesį, kad tokia priklausomybė gali būti sukurta pagal struktūrinius mechanizmus ir nebūtinai yra sutuoktinio veiksmų rezultatas. Tačiau „ši priklausomybė sudaro galimybes išnaudojimui“ (ten pat, 109).

HESTIA tyrime moterys yra ES pilietės, tekančios už trečiųjų šalių piliečių, kurių Šengeno vizos yra priklausomos nuo jų santuokos. Tokiu būdu sukurta priklausomybė yra kitokia, nes vyrai nesuinteresuoti grasinti moterims skyrybomis ir greičiausiai abi šalys yra naujoje valstybėje, pažeidžiamoje pozicijoje, nežino vietinės kalbos ir veikiančių nacionalinių sistemų. Iš tiesų, remiantis šio straipsnio išvadomis, vienas klausimas lieka neatsakytas – koks vyrų vaidmuo ir motyvacija? Ar visada vyrai būna išnaudotojai? Ką jiems prižada organizatoriai? Kodėl jie išnaudoja moteris, nuo kurių jie priklausomi, kad neprarastų Šengeno vizų? Gal jie taip pat turi skolų, atsiradusių dėl didelių mokesčių organizatoriams už fiktyvias santuokas? Ir galiausiai, kas yra organizatoriai ir kaip sistemingai veikia jų operacijos? Deja, tyrime nepateikta pakankamai duomenų apie šiuos veiksnius, taigi, mes galime tik spėlioti apie prekybos žmonėmis organizavimo ir fiktyvių santuokų panašumus ir apie galimus veikiančių struktūrų dalinius sutapimus.

Ar yra toks reiškinys kaip prekyba žmonėmis fiktyvių santuokų tikslais? Galima teigti, kad fiktyvios santuokos tikrai yra naudojamas verbavimo metodas prekybai žmonėmis vykdyti (taip pat žr. Lyneham, 2013; Lyneham & Richards, 2014). Ištirkime scenarijų, kai moteriai pažadama tūkstantis eurų už fiktyvią santuoką Airijoje. Ji sutinka tekėti už vyro ir atkeliauja į Airiją, susituokia ir tada yra išnaudojama priverstinei prostitucijai ar buitinei vergovei, nebūtinai turėdama kokį nors ryšį su savo „vyru“. Šiuo atveju fiktyvi santuoka yra akivaizdi verbavimo priemonė, kaip ir darbo pasiūlymas. O kaip tokiu atveju, jei ta pati moteris sutinka tuoktis ir keliauja į Airiją, bet nusprendžia atsitraukti ir vis tiek yra verčiama arba šantažuojama sudaryti fiktyvią santuoką, kad apmokėtų kelionės išlaidas? Ar tai jau nėra priverstinė santuoka, nes ji nesutinka tekėti savo laisva valia? O kaip tada, jei ta pati moteris

sutinka su fiktyvia santuoka, susituokia ir tada gyvena kartu su savo „vyru“ keletą metų, sukuria su juo tikrus santykius ir turi bendrą vaikų? Pagaliau, ar tai nėra tikra santuoka, nors pradėta ir kaip fiktyvi, ir net jei ta santuoka turi išnaudojimo elementų? Kur galime nubrėžti liniją tarp tikros santuokos su smurtu šeimoje ir fiktyvios išnaudojimo santuokos? Panašiai teigiama Lyneham ir Richards (2014) tyrime – nusikaltimai, susiję su prekyba žmonėmis ir santuokų migracija dažnai yra laikomi smurtu šeimoje. Skirtingų išnaudojimo formų, taip pat kaip ir skirtingų (fiktyvių) santuokų formų ribos ne visada yra aiškios.

Nacionalinėse ataskaitose nurodyta keletas fiktyvių santuokų scenarijų formų. Pavyzdžiui, Estijoje atliktame tyrime santuokos išskirstytos į keturias kategorijas: santuoka per apgaulę (*angl. marriage by deception*), fiktyvi santuoka kaip „verslas“ (*angl. “business” sham marriage*), apgaulinga fiktyvi santuoka (*angl. deceitful sham marriage*) ir fiktyvi išnaudojanti santuoka (*angl. exploitative sham marriage*). Kiekviena tipą galima charakterizuoti pagal šalių, įtrauktų į santuokos (organizavimą) žinojimo ir supratimo lygį, pagal tikrus santuokos ketinimus. Apgaulė naudojama visose šių tipų santuokose, nepaisant to, kad sudarant verslo fiktyvią santuoką, abi šalys sutinka tuoktis ir tikslingai siekia, pvz., imigracijos ar finansinės naudos. Kituose santuokų tipuose viena šalis yra apgaunama dėl santuokos tikrumo ir (ar) jos sąlygų. Latvijos tyrimuose atskirtos santuokos, kuriose yra sunkesnės išnaudojimo formos, apimančios visų tipų mažesnę ar didesnę prievartą. Viena iš nustatytų tipų, asmuo yra priverstas sudaryti priverstinę fiktyvią santuoką, kitas tipas – kai asmuo iš pradžių sutinka tuoktis, bet vėliau ji (jis) yra apgaunama (-as) ir patiria smurtą. Trečiame tipe asmuo yra apgaunamas verčiant jį manyti, kad santuoka yra tikra, bet vėliau pasirodo, kad ta santuoka fiktyvi, ir asmuo patiria išnaudojimą. Ne visada aišku, kaip atskirti šias fiktyvias ir (ar) fiktyvias išnaudojančias santuokas. Kai kuriuose iš jų yra aiškūs išnaudojimo elementai ar net prekyba žmonėmis, o kai kuriose – nėra.

Lyneham ir Richards (2014) teigia, kad Australijoje santuokų ir partnerių migracija naudojama siekiant palengvinti prekybą žmonėmis ir dažnai tokie atvejai laikomi tik smurto šeimoje, o ne prekybos žmonėmis atvejais. Toliau autoriai teigia, kad su santuoka susijęs išnaudojimas gali būti laikomas kita kategorija, nei seksualinis išnaudojimas ir išnaudojimas darbui, būtent „pačios aukos asmenybės išnaudojimas“,

ir rodo, kad ši „kitokia prekybos žmonėmis forma apima aukos (-ų) išnaudojimą:

- darbo (buitinės vergovės forma, priverstinis darbas ne namuose arba abu tipai);
- kūno (seksualinės vergovės forma savo intymiam partneriui ir (ar) gimdymo kontrolės stoka); ir
- asmens (laisvės praradimo ir psichologinės vergovės forma)“ (ten pat, ix).

Tai yra įdomus argumentas, bet prieštaringas. Iš tiesų, kai kuriuose šalyje nustatytuose atvejuose šie elementai įtraukti, bet ar pati santuoka yra išnaudojimo forma, ar ji yra tik priverstinis mechanizmas, kuris palengvina išnaudojimą? Taip pat, priešingai Australijos tyrimui, HES-TIA nurodytuose atvejuose partneriai, kaip labiausiai susiję, dažnai turi aiškius prievartos požymius jau ankstyvose verbavimo proceso stadijose. Be to, yra plonytė linija tarp priverstinės santuokos ir prievartinio verbavimo į fiktyvią santuoką. Ištyrus Australijos tyrinėtojų pateiktą argumentą, būtų sudarytas pagrindas tolimesnei analizei ir išsamesniems duomenims.

Galiausiai, pasvarstykime apie prevencijos aspektą. Tiek prekyba žmonėmis, tiek fiktyvios santuokos vykta tam tikruose kontekstuose. Galima teigti, kad abiejų priežastys yra panašios ir susijusios. Skurdas, socialinė atskirtis, marginalizacija, korupcija, nedarbas, išsilavinimo galimybių stoka, silpna socialinė apsauga ir legalių bei saugių migracijos kanalų trūkumas – visi jie prisideda prie situacijų, kai vykdoma prekyba žmonėmis ir kai atsiranda paklausa fiktyvioms santuokoms, nes siekiama legalizuoti tam tikrų žmonių migracijos statusą. Žinoma, reikia pripažinti, kad prekyba žmonėmis, ypač susijusi su fiktyviomis (išnaudojančiomis) santuokomis, yra labai su lytimis susijęs reiškinys, kuris ypač paliečia moteris. Jų pažeidžiamumas toliau didėja dėl su lytimi susijusio smurto, nelygių galimybių darbo rinkoje, atotrūkio tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio, moterų skurdo ir t. t. Teigiama, kad tokia struktūrinė nelygybė reiškia, kad moterys taip pat potencialiai mažiau mato savo patyrimus kaip išnaudojimą, dažniau kaip tai, kad jos atlieka globėjos ir paslaugų teikėjos vaidmenį (Bearder 2015). Todėl tai sumažina fiktyvių išnaudojančių santuokų aukų norą kreiptis pagalbos ir atskleisti savo patyrimus. Prekybos žmonėmis prevencija turėtų būti

nukreipta į konkrečius veiksmus, kurie palengvina žmonių išnaudojimą. Be to, pagal Spapens ir kt. (2014), verbavimas ir sutikimas sudaryti fiktyvias santuokas gali būti geriau suprantamas į tai žvelgiant iš istorinės perspektyvos. Sovietmečiu Latvijoje ir kitose buvusiose sovietinėse respublikose nebuvo neįprasta sudaryti santuokas siekiant finansinio ir materialinio saugumo. Šis mentalitetas tam tikru mastu įgalina kartoti šią istorinę praktiką (ten pat).

Kartu yra rizika, kad prevencinė politika ir priemonės yra naudojamos siekiant įtvirtinti valdžią ir kontroliuoti tam tikras atstumtas ir rizikos grupes tiek ES viduje, tiek trečiosiose šalyse. Žinoma, ksenofobija, rasizmas, islamofobija ir diskriminacija ES šalyse egzistuoja. Gali būti lengviau teigti, kad visos santuokos tarp neturtingų moterų iš pasirinktų ES valstybių ir trečiųjų šalių piliečių vyrų iš tam tikrų šalių yra natūraliai rizikingos ir jų reikėtų vengti, apriboti ar neleisti. Iš tiesų, dilema ta, kad abi grupės – moterys ir vyrai – yra struktūriškai silpnoje arba pažeidžiamoje pozicijoje. Todėl svarbu įvesti skaidrią ir nemoralizuojančią politiką, kuri suteiktų galimybių rizikos grupėms ir padėtų įgauti jų pasitikėjimą, o ne įvesti griežtesnę kontrolę ir ilgus nagrinėjimus dėl atskirų ES piliečių ir trečiųjų šalių piliečių santuokų planų teisėtumo. Niekada nebus vieno varianto, tinkančio visiems sprendimams, kai kalbame apie prekybos žmonėmis prevenciją, kadangi yra didžiulė įvairovė aukų tipų ir prekybos žmonėmis pažeidžiamumo spektrų (Brunovskis & Surtees, 2015, p. 13).

Griežtesnė sienų kontrolė ir apklausa apie santuokų, sudarytų tarp ES piliečių ir trečiųjų šalių piliečių, tikrumą gali sukelti nenumatytas ir (ar) priešingas pasekmes ir netgi žmogaus teisių pažeidimus. Charsley ir Benson (2012) teigia, kad Jungtinėje Karalystėje vyriausybės tikslai ženkliai sumažinti imigraciją per „valdomą migraciją“ lėmė tai, kad stengiamasi tiksliau nustatyti ir kovoti su santuokomis iš savanaudiškų paskatų ir su fiktyviomis santuokomis. Pastangos nustatyti fiktyvias santuokas yra rizikingos, nes kuria supaprastintą dvejopą variantą tarp tikrų ir fiktyvių santuokų, kuriame nėra santuokinės praktikos įvairovės (pvz., primestoji santuoka, kurios atveju nebūna priešsantuokinių romantiškų santykių). Bandant identifikuoti fiktyvias santuokas, politikos formuotojai turi atsižvelgti į Europos žmogaus teisių konvenciją, kurioje teigiama, kad: 1) kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo

slaptumas 2) valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešos tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti (ten pat).

Svarbu pripažinti, kad iš tiesų fiktyvios išnaudojančios santuokos egzistuoja ir jos gali sukelti ir nuvesti prie sunkaus išnaudojimo situacijų ir galiausiai prie prekybos žmonėmis. Šių ryšių negalima neigti. Tikrai atrodo, kad daugeliu atvejų išnaudotojas yra vyras arba vyras ir jo giminės, įskaitant fiktyvių santuokų organizatorius. Kartu negalime sakyti, kad fiktyvios santuokos iš prigimties turi išnaudojimo elementų ar kad visi fiktyvių išnaudojimo santuokų atvejai susiję su prekyba žmonėmis. Visi atvejai turi būti individualiai analizuojami, sutelkiant dėmesį į bendrą asmens situaciją ir kvestionuojamas aplinkybes. Kartais sunku nubrėžti aiškią liniją tarp skirtingų išnaudojimo formų ir sunku pasakyti, ar asmuo yra išnaudojamas dėl fiktyvios, ar dėl priverstinės santuokos, buitinės vergovės ar dėl privertimo daryti nusikalstamas veikas.

Taip pat turi būti atkreiptas dėmesys, kad netgi jei asmuo, sudarantis santuoką, atitinka tam tikrą profilį, tai nereiškia, kad jis automatiškai bus išnaudojamas. Todėl asmens teisių ribojimas, nes valdžios institucijos „žino geriau“, nepateikia realistiško prevencijos dilemos sprendimo. Kaip mums primena Brunovskis ir Surtees (2015, 13): „svarbu nepamiršti, kad žmonės yra parduodami ne todėl, kad jie pažeidžiami, bet todėl, kad kažkas nusprendžia juos išnaudoti“ (ten pat). Tai reiškia, kad reikia sutelkti daugiau dėmesio į žmones ir užtikrinti, kad jie gautų galimybių pagalbai, o ne bandyti nuspręsti, kas yra jiems geriausia.

MAKETAS

8. Išvados ir rekomendacijos

8.1. Išvados

Ką tik pateiktame tyrime buvo išnagrinėti fiktyvių santuokų ir prekybos žmonėmis ryšiai. Projekto partneriai Estijoje, Airijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Slovakijos Respublikoje atliko empirinį tyrimą apie situacijas jų šalyse. Užduotis nebuvo lengva dėl metodinių ir etinių klausimų, susijusių su prekybos žmonėmis tyrimais apskritai ir dėl iššūkių, ypač susijusių su fiktyvių išnaudojančių santuokų tyrimu. Fiktyvioms santuokoms ar santuokoms dėl savanaudiškų paskatų, kuriose yra išnaudojimo elementų, pavadinti projekto komanda sukūrė fiktyvios išnaudojančios santuokos koncepciją. Visose penkiose šalyse buvo nustatytos skirtingos fiktyvių santuokų ir dėl to atsirandančio išnaudojimo formos. Kai kuriais nurodytais atvejais buvo akivaizdūs prievartos, jėgos, apgaulės, išnaudojimo ir net prekybos žmonėmis elementai ir kai kurie atvejai galėtų būti arba yra apibrėžti kaip prekyba žmonėmis, pvz., priverstinės santuokos. Tačiau, šiame projekte taip pat buvo domimasi atvejais, kuriuose buvo išnaudojimo elementų, bet galbūt ne prekyba žmonėmis teisiniu požiūriu. Šis platus požiūris į fiktyvias santuokas ir su jomis susijusį išnaudojimą leido mums analizuoti ir aptarti įvairių išnaudojimo formų skirtumus.

Empiriniai duomenys apima iš penkių šalių surinktą informaciją apie verbavimą sudaryti fiktyvias santuokas, keliones ir kitus praktinius organizacinius dalykus, į potencialias aukas nukreiptą išnaudojimą ir kontrolę, aukų tapatybės nustatymą, aukoms suteiktą pagalbą ir fiktyvių išnaudojimo santuokų prevenciją. Atsižvelgiant į tai, kad keturios šalys partnerės yra pirmiausia fiktyvių išnaudojančių santuokų aukų kilmės šalys, išvadose yra daugiau informacijos apie (būsimas) žmonas ir verbavimo taktikas nei informacijos apie kaltininkus ir veiksmus, vykstančius paskirties šalyse. Visos penkios šalys nustatė panašius išnaudojimo bruožus, bet ataskaitose taip pat įtrauktos kai kurios detalės, būdingos tik kiekvienai šaliai atskirai.

Tyrime buvo iškelta keletas klausimų, kurių dalis liko neatsakyti. Būtų įdomu ir svarbu gauti daugiau informacijos apie trečiųjų šalių piliečius – situoktinius, jų situaciją ir galimą apgaulinėjimą, taip pat ir jų motyvus išnaudoti savo (būsimas) žmonas – ES pilietes. Kalbant tiek

apie ES pilietės ir trečiosios šalies piliečio vaidmenį ir „statusą“, reikia išsamesnių tyrimų. Kartais nėra aišku, kas turėtų būti vertinamas kaip auka ir kas – kaip kaltininkas, o klaidingi aiškinimai apie skirtingų šalių vaidmenis gali sukelti santuokos šalims neigiamas pasekmes ir, pvz., teisių pažeidimus ar pagalbos ir paramos aukai stoką. Be to, reikia daugiau informacijos apie fiktyvių išnaudojančių santuokų organizatorius ir apie kitas šalis, įtrauktas į šią veiklą. Be to, į projektą yra įtraukta tik viena paskirties šalis, t. y. Airija, ir tyrimai iš kitų paskirties šalių būtų labai laukiami.

Vienas iš etinių klausimų, iškeltų projekto metu, buvo būtinybė atskleisti įtrauktų asmenų kilmę, tautybę. Projekto pradžioje pirmiausiai buvo tiriamos iš tam tikrų šalių kilusios moterys, kurios buvo išnaudojamos kai kuriose kitose šalyse. Nepaisydami pradinės koncepcijos, buvome pasiryžę nagrinėti naujas situacijas ir aplinkybes, stengėmės apimti kiek įmanoma įvairesnius duomenis. Nors tyrimo koncepcija – rinkti informaciją apie visas į šią veiklą įtrauktas šalis, tikslas buvo ne klijuoti etiketes tam tikroms tautybių, mažumų ar asmenų grupėms, ar jie būtų aukos, ar kaltininkai. Tam, kad šis reiškinys būtų suprastas, kad būtų galima užkirsti jam kelią ir padėti potencialioms aukoms, nereikėtų slėpti kilmės ir paskirties šalių. Tačiau reikia atsiminti, kad tokios detalės kaip potencialių aukų ar potencialių nusikaltėlių kilmės šalys arba išnaudojimo paskirties šalys, nėra pastovios, laikui bėgant jos keičiasi. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad pagrindinė prekybos žmonėmis reiškinio priežastis nėra aukų pažeidžiamumas ar „profilis“, bet faktas, kad kai kurie žmonės nusprendžia juos išnaudoti (taip pat žr. Brunovskis ir Surtees, 2015).

Tiriant prekybą žmonėmis ir su tuo susijusį išnaudojimą fiktyvių santuokų ir sąsajų su kitomis prekybos žmonėmis formomis kontekste, esminiai klausimai yra susiję su žmogaus teisėmis. Pavyzdžiui, fiktyvių santuokų prevencijai įvedama ribojama imigracijos politika gali pasirodyti kaip patrauklus problemos sprendimo būdas. Tačiau draudimas žmonėms keliauti ir migruoti gali turėti nenumatytų ir neigiamų pasekmių, kurios ne tik apribotų žmonių teises, bet ir padarytų juos dar labiau linkusiais į išnaudojimą ir abejotiną ar net nelegalių migracijos priemonių naudojimą. Be to, labai svarbūs klausimai, kieno teisės turėtų būti ginamos, kieno teisės apribojamos ir kokia kaina.

8.2. Rekomendacijos ES lygmeniu

Remiantis projekto tyrimo išvadomis, galima pateikti kelias rekomendacijas ES lygmeniui. Be toliau nurodytų rekomendacijų, kiekvienos šalies ataskaitose pateikiamos rekomendacijos tai valstybei atskirai, kurios čia nebus kartojamos.

Rekomendacijos, susijusios su politikos sistema ES lygiu:

- ES valstybės narės turėtų parengti specialią politiką, kuri suteiktų galimybių gyventojams, kuriems gresia būti parduotiems, ir spręsti lyčių diskriminacijos ir kitas pagrindines priežastis, dėl kurių asmenys tampa pažeidžiami ir išnaudojami;
- ES valstybės narės turėtų užtikrinti, kad jų politika netrukdo laisvam piliečių judėjimui ir nepažeidžia ar neapriboja pagrindinių jų teisių, slepiantis po prekybos žmonėmis prevencijos tikslais;
- ES valstybės narės turėtų numatyti teisėtus migracijos kanalus ir sustiprinti galimybes saugiai migruoti, vietoje to, kad įvestų griežtesnes sienų kontrolės priemones ir ilgus tyrimus dėl atskirų ES piliečių ir trečiųjų šalių piliečių santuokų planų. Sukuriant daugiau teisėtų kanalų migracijai, ES valstybės narės galėtų sustabdyti neteisėtą migraciją ir taip sumažinti poreikį naudotis fiktyviomis santuokomis kaip migracijos priemone;
- ES narės turėtų užtikrinti, kad jų teritorijoje atliekant visus preventinius veiksmus atsižvelgiama į nacionalinį ir vietos kontekstą ir jie prisitaiko prie prekybos žmonėmis formų pokyčių.

Rekomendacijos, susijusios su tarptautinio bendradarbiavimo stiprinimu:

- siekdamas išvengti fiktyvių išnaudojančių santuokų, kilmės ir paskirties šalys turėtų stiprinti bendradarbiavimą, pvz., per nacionalinių pranešėjų ir koordinatorių ES lygmeniu ir trečiųjų šalių atstovų bendradarbiavimą;
- aptartų šalių teisėsaugos institucijos turėtų apsvarstyti poreikį suformuoti kilmės ir paskirties šalių bendras tarptautines tyrimo komandas, tokiu būdu patobulinti tyrimo procesą ir užtikrinti geresnį nusikaltimo įrodymų rinkimą;
- didesnis dalijimasis informacija tarp gyventojų registru ES valstybėse narėse galėtų padėti išvengti dvipatystės atvejų ir padidinti fik-

tyvių santuokų identifikavimą. Santuokos registravimo reikalavimų ir procesų racionalizavimas ir standartizavimas bei procesai skirtingose ES valstybėse narėse taip pat įgalintų geresnę nacionalinių sistemų spragų bei trūkumų pašalinimą, kurias išnaudoja pažeidėjai.

Rekomendacijos, susijusios su pagalba nukentėjusiems ir informavimas:

- ES valstybės narės turėtų užtikrinti, kad yra galimas ilgalaikis palaikymas, siekiant patenkinti nukentėjusių nuo prekybos žmonėmis ir nuo fiktyvių išnaudojančių santuokų poreikius. Pagalba turėtų būti visapusiška, skirta konkrečių lyčių grupėms, atsižvelgiant į nukentėjusių patirtis ir prieinama daugeliu kalbų;
- informavimas ir bendravimas su rizikos grupių gyventojais reikalingas aktualių atvejų identifikavimui pagerinti ir užkirsti kelią prekybai žmonėmis bei fiktyvioms išnaudojančioms santuokoms. Tokį darbą geriausiai organizuotų NVO, kadangi jie turi geriausias galimybes įgauti pasitikėjimą asmenų, priklausančių prekybos žmonėmis rizikos grupei. Toks darbas turėtų vykti tiek kilmės, tiek ir paskirties šalyse.

Rekomendacijos sąmoningumui didinti:

- ES valstybės narės turėtų vykdyti su sąmoningumo didinimu susijusią veiklą, siekiant informuoti ES piliečius apie jų teises, susijusias su laisvu judėjimu, darbu užsienyje (kitoje ES valstybėje narėje) ir paslaugas ES piliečiams;
- ES valstybės narės turėtų organizuoti tikslines informuotumo didinimo veiklas apie prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų riziką. Tokia veikla visų pirma turėtų būti įgyvendinama vietovėse ir regionuose, kuriose veikia verbuotojai. Didinant informuotumą, dėmesys turėtų būti sutelkiamas į lengvai prieinamą ir praktišką informaciją apie fiktyvias santuokas ir prekybą žmonėmis. Ši informacija turėtų būti skleidžiama įvairiais būdais, tiek naudojant socialinius tinklus, tiek labiau tradiciniais kanalais. Ypač jauni žmonės turėtų būti informuoti apie galimus pavojus patekti į fiktyvias santuokas ar tikėti pažadais, kurie skamba per daug gerai, kad būtų tiesa.

Rekomendacijos, susijusios su skirtingų profesinių grupių mokymu:

- turėtų būti didinamas baudžiamosios teisės specialistų, mokytojų, sveikatos priežiūros, socialinių darbuotojų ir kitų specialistų bei NVO darbuotojų, susijusių su gyventojų, kurie gali nukentėti nuo

fiktyvių išnaudojančių santuokų, rizikos grupėmis, informuotumas. Vietos specialistai gali padėti nustatyti potencialias prekybos žmonėmis ir fiktyvių išnaudojančių santuokų aukas, taip pat verbuotojus ar išnaudotojus, veikiančius jų bendruomenėse;

- diplomatiniai ir konsuliniai darbuotojai ES valstybėse narėse turėtų dalyvauti reguliariuose mokymuose apie prekybą žmonėmis ir įvairias jos formas, įskaitant priverstines santuokas ir fiktyvias išnaudojančias santuokas. Latvijos ambasados Airijoje darbas rodo, kad labai svarbu tobulinti potencialių aukų identifikavimą. ES šalių ambasados taip pat turėtų bendradarbiauti su susijusių trečiųjų šalių piliečių kilmės šalių ambasadomis tam, kad didintų informuotumą apie šią problemą ir spręstų ją išsamesniais ir konkretesniais būdais;
- nuolatinis mokymas taip pat reikalingas ir kituose sektoriuose, pavyzdžiui teisės saugos pareigūnų, imigracijos biuro darbuotojų, socialinių paslaugų sektoriaus darbuotojų ir mokytojų grupėms. Mokymas turėtų būti sistemingas ir individualus kiekvienam sektoriui, kuris galėtų užsiimti prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija.

Rekomendacijos, susijusios su išsamesniais tyrimais ir statistika:

- reikia daugiau mokslinių tyrimų apie fiktyvių santuokų sudarymą ir siekiant suprasti, kaip veikia verbuotojai, organizatoriai ir kitos suinteresuotosios šalys. Taip pat reikia daugiau informacijos pirmiausia apie tai, kaip trečiųjų šalių piliečiai atvyksta į paskirties šalį, ir kokia jų „padėtis“ buvo iki santuokos (ar jie, pavyzdžiui, turi turistinę ar studento vizą, leidimą dirbti, ar jie yra prieglobsčio prašytojai). Be to, reikia daugiau informacijos apie tai, kaip jie užverbuojami, kur tai vyksta ir kokias pinigų sumas jie moka organizatoriams. Taip pat būtų svarbu išsiaiškinti, ar yra ryšys tarp nelegalios migracijos operacijų ir fiktyvių santuokų organizatorių;
- ambasados ir konsulatai turėtų rinkti informaciją apie santuokas, registruotas priimančiojoje šalyje, kai vienas iš sutuoktinių yra jų pilietis. Jei yra fiktyvių santuokų požymių, ambasados ir konsulatai turėtų tai nagrinėti ir apsvarstyti, ar reikia imtis tolimesnių priemonių.

Nuorodos

2013 Annual Report of the independent rapporteur on human trafficking, Belgium, Human Trafficking, Building Bridges. Federal Centre for the Analysis of Migration Flows, The protection of Fundamental Rights of Foreigners and the Fight Against Human Trafficking.

Andrees, Beate (2008): Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out. Working Paper. Special Action Programme to Combat Forced Labour. Geneva: ILO.

Bearder, Catherine (2015): Report on implementation of the Directive 2011/36/EU of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims from a gender perspective (2015/2118(INI)), European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality.

Brunovskis, Anette & Surtees, Rebecca (2015): Reframing trafficking prevention. Lessons from a "Positive Deviance" approach. Fafo-report 2015:21. FAFO & Nexus institute.

Charsley, Katharine & Benson, Michaela (2012): Marriages of convenience or inconvenient marriages: regulating spousal migration to Britain. *Journal of Immigration, Asylum and Nationality Law*, 26(1), p. 10–26.

COM (2010): Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe. COM/2010/0673 final of 22.11.2010, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:j10050&from=EN>

COM (2012): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The EU Strategy towards the Eradication of Trafficking in Human Beings 2012–2016. COM/2012/0286 final of 19.6.2012, available at: http://ec.europa.eu/home-affairs/doc_centre/crime/docs/trafficking_in_human_beings_eradication-2012_2016_en.pdf

COM (2013): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Free movement of EU citizens and their families: Five actions to make a difference. COM/2013/0837 final of 25.11.2013, available at:

http://ec.europa.eu/justice/citizen/document/files/com_2013_837_free-movement_en.pdf

COM (2014): European Commission staff working document: Handbook on addressing the issue of alleged marriages of convenience between EU ci-

- tizens and non EU nationals in the context of EU law on free movement of EU citizens. COM/2014/ 0284 final of 26.9.2014, available at:
http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/swd_2014_284_en.pdf
- COM (2016): Report from the Commission to the European Parliament and the Council. Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2016) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. COM/2016/0267 final of 19.5. 2016, available at:
http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-human-beings/docs/commission_report_on_the_progress_made_in_the_fight_against_trafficking_in_human_beings_2016_en.pdf
- David, Fiona (2010): Labour Trafficking. AIC Reports Research and Public Policy Series 108. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Donovan, Anna, Jokinen, Annina, Polatside, Vineta, Muraszkiwicz, Julia, Weatherburn, Amy, Hoff, Suzanne, Rijken, Conny & Tamas, Adelina, (2015): TRACE Deliverable D6.2: Future trends in human trafficking in Europe. TRACE Project. [online] Available at: http://trace-project.eu/wp-content/uploads/2016/01/TRACE_D6.2_Future-trends-in-human-trafficking-in-Europe_FINAL.pdf [Accessed 26 August 2016].
- Econ Pöyry (2010): Marriages of Convenience: A Comparative Study. Rules and Practices in Norway, Sweden, Germany, Denmark and the Netherlands. Commissioned by the Norwegian Directorate of Immigration (UDI).
- European Commission (2016): Together Against Trafficking in Human Beings. EU Actions Explained. [online] Available at: http://ec.europa.eu/anti-trafficking/citizens-corner-eu-actions-explained/eu-actions-explained_en [Accessed 13 September 2016].
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2014): Addressing forced marriage in the EU: legal provisions and promising practices. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Europol (2014): Early Warning Notification. Marriages of Convenience: A link between facilitation of illegal migration and THB. [online] Available at: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/ewn_2014_8_public_fp_phoenix_fp_checkpoint_marriages_2.pdf [Accessed 18 August 2015].
- Europol (2016): Situation Report. Trafficking in human beings in the EU. The Hague.
- Eurostat (2015): Statistical working papers: Trafficking in Human Beings. 2015 edition. Luxembourg: Publication Office of the European Union.

- Hughes, Donna (2004): The Role of marriage agencies in the sexual exploitation and trafficking of women from the former Soviet Union. *International Review of Victimology* 11(1), p. 49–71.
- International Labour Organisation (ILO) (2005): Human trafficking and forced labour exploitation. Guidance for legislation and law enforcement. Special action programme to combat forced labour. Geneva: ILO.
- Jokinen, Anniina, Ollus, Natalia & Aromaa, Kauko (2011) (eds.): Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia. HEUNI Report Series No. 68. Helsinki: HEUNI.
- Jokinen, Anniina, Ollus, Natalia & Viuhko, Minna (2011): Work on any terms: Trafficking for forced labour and exploitation of migrant workers in Finland. In Jokinen et al. (eds): Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia. HEUNI Report Series No. 68. Helsinki: HEUNI.
- Jokinen, Anniina, Viuhko, Minna, Nikkilä, Miia, Joutsen, Matti, Campana, Paolo & Benito, Demelsa (2014): Trafficking in human beings: report on enforcement statistics, with accessible factsheets. In Maffei, Stefano and Markopoulou, Lenga (eds.): FP7 Research project for new European crimes and trust-based policy. Vol. 2. EPLO.
- Jokinen, Anniina & Viuhko, Minna (2013): The extent of organised crime involvement in Finnish human trafficking cases. In Töttel, Ursula, Bulanova-Hristova, Gergana & Büchler, Heinz (eds.): Research Conferences on Organised Crime at the Bundeskriminalamt in Germany (Vol II). Organised Crime – Research and Practice in Western and Northern Europe 2011–2012. Köln: Wolters Kluwer Deutschland GmbH, Luchterhand.
- Lyneham, Samantha (2013): Forced and servile marriage in the context of human trafficking. *Research in Practice Series No.32*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Lyneham, Samantha & Richards, Kelly (2014): Trafficking in persons involving marriage and partner migration to Australia. *Research and Public Policy Series*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- MacLean, Douglas (2013): Commercial Marriage Trafficking - Uncovering a Growing New Form of Transnational Human Trafficking, and Shaping International Law to Respond, in *UC Davis Journal of International Law and Policy*. [online] Available at: http://works.bepress.com/douglas_maclean/1 [Accessed 15 February 2016].
- McLeod, F. (2014): Human Trafficking and Modern Day Slavery – an affront to human dignity. *Griffith Journal of Law & Human Dignity* 2(1), p. 144–173.
- Ministry of Justice of Estonia (2016): Kuritegevus Eestis. Available at: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/statistika-ja-uuringud/kuritegevus-estis>.

- Psaila, Emma, Leigh, Vanessa, Verbari, Marilena, Fiorentini, Sara, Dalla Pozza, Virginia & Gomez, Ana (2016): *Forced Marriage from a Gender Perspective*. Study for the European Parliament Committee on Women's Rights and Gender. Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
- The Anti-Slavery International (ASI) (2014): *RACE in Europe Project – Trafficking for Forced Criminal Activities and Begging in Europe, Exploratory Study and Good Practice Examples*. [online] Available at: http://www.antislavery.org/english/what_we_do/trafficking/race_in_europe_project.aspx [Accessed 10 December 2015].
- Schloenhardt, Andreas & Jolly, Jarrod (2010): *Honeymoon from hell: human trafficking and domestic servitude in Australia*. *Sydney Law Review* 32(4), p. 671–692.
- Spapens, Toine, Tamas, Ana-Maria, Lulle, Aija, Durieux, Hugo, Polatside, Vineta, Dragota, Cristina, Constantinou, Angelos & Muraszkievicz, Julia (2014): *TRACE: Deliverable D1.3: A report concerning the macro and micro analyses of human trafficking*. Available at: http://trace-project.eu/wp-content/uploads/2014/11/TRACE_D1.3_Final.pdf [Accessed 26 August 2016].
- Tyldum, Guri & Tveit Marianne (2008): *Someone who cares – A study of vulnerability and risk in marriage migration from Russia and Thailand to Norway*. Fafo Report.
- Tyldum, Guri (2013): *Dependence and Human Trafficking in the Context of Transnational Marriage*. *International Migration* 51(4), p. 103–115
- Viuhko, Minna & Jokinen, Anniina (2009): *Human trafficking and organised crime. Trafficking for sexual exploitation and organised procuring in Finland*. Helsinki: HEUNI Publication Series No. 62.
- Walby, Sylvia, Apitzsch, Birgit, Armstrong, Jo, Balderston, Susie, Follis, Karolina, Francis, Brian, Kelly, Liz, May-Chahal, Corinne, Rashid, Awais, Shire, Karen, Towers Jude & Tunte, Markus (2015): *Study on the gender dimension of trafficking in human beings - Final report*. [online] Available at: http://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/study_on_the_gender_dimension_of_trafficking_in_human_beings_final_report.pdf [Accessed 15 August 2016].
- Warner, Elizabeth (2004): *Behind the Wedding Veil: Child Marriage as a Form of Trafficking in Girls*. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law* 12(2), p. 233–271.

Tarptautiniai ir ES teisės aktai

Vaiko teisių konvencija, galimybę ją pasirašyti suteikta 1989 m. lapkričio 20 d., Jungtinių Tautų sutarčių serija Nr. 1577, p. 3 (įsigaliojusi 1990 m. rugsėjo 2 d.), publikuojama <<http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>>

Europos Tarybos konvencija dėl kovos su prekyba žmonėmis (2005 m.), Europos Tarybos sutarčių serija Nr. 197, publikuojama

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008371d>

Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (2011 m.), Europos Tarybos sutarčių serija Nr. 210, publikuojama <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>

2002 m. lapkričio 28 d. Tarybos direktyva 2002/90/EB, apibrėžianti padėjimą neteisėtai atvykti, vykti tranzitu ir apsigyventi, publikuojama <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:328:0017:0018:EN:PDF>

2003 m. rugsėjo 22 d. Tarybos direktyva 2003/86/EB dėl teisės į šeimos susijungimą (OL L 251, 2003 m. spalio 3 d., p. 12), publikuojama

<http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0086&from=EN>

2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičianti Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68.

2004 m. balandžio 29 d. Tarybos direktyva 2004/81/EB dėl leidimo gyventi šalyje išdavimo trečiųjų šalių piliečiams, kurie yra prekybos žmonėmis aukos arba kurie dalyvavo vykdant nelegalios imigracijos padėjimo veiksmus, bendradarbiaujantiems su kompetentingomis institucijomis.

Tarybos rezoliucija dėl kovos su santuokomis iš išskaičiavimo (1997 m. gruodžio 4 d.), publikuojama

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1216\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1216(01)&from=EN)

2009 m. birželio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/52/EB, kuria numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai.

Direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos.

2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR;

2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (EŽTK) (1950 m. lapkričio 4 d.), publikuojama

http://echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 2000/C 364/01, publikuojama
http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinimą ja, galimybę ją pasirašyti suteikta nuo 2000 m. lapkričio 15 d., Jungtinių Tautų sutarčių serija Nr. 2237, p. 319 (2003 m. gruodžio 25 d.), publikuojama

http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf

1 priedas. Apklauso gairės ekspertams / HESTIA projektas, 2015 m. birželis

Bendroji informacija apie apklausiamąjį

- Kaip jūsų darbas susijęs su fiktyviomis santuokomis ir (arba) prekyba žmonėmis?

Konkretūs atvejai

- Ar jums teko susidurti su konkrečiais fiktyvių santuokų, kurios turėjo prekybos žmonėmis ar išnaudojimo požymių, atvejais? (Prašau papasakoti daugiau...)
- Kas nutiko ir kaip jums teko susidurti su tokiu atveju?

Verbavimas

- Kaip verbuojamos moterys?
 - Kas yra tos moterys?
 - Kas moteris motyvuoja sudaryti fiktyvią santuoką?
 - Kas joms žadama?
 - Kokia suma pinigų (arba kokios kitos dovanos ar kt.) žadama už fiktyvios santuokos sudarymą?
- Kaip verbuojami vyrai (santuoktiniai)?
 - Kas yra tie vyrai? Kas juos motyvuoja?
 - Kas žadama tokiems vyrams?
 - Ar vyrai verbuojami Europoje ar jų gimtojoje šalyje, ar tranzito šalyje?
 - Ar yra sąsajų su kontrabandos (migrantų) operacijomis?

MAKETAS

- Kokie asmenys veikia kaip verbuotojai (bendroji informacija)?
 - Kas juos motyvuoja?
 - Ar veikla organizuota?

- Ar verbavimas vyksta internete ar realiame gyvenime?
 - Ar verbavimas internetu skiriasi nuo verbavimo realiame gyvenime?
 - Kas organizuoja verbavimą internetu ir internete talpina skelbimus ir (arba) vilioja aukas sudaryti (fiktyvias) santuokas?
 - Kokiomis kalbomis pateikiami skelbimai?
 - Kur skelbimai yra talpinami? Ar jais taip pat dalijamasi ir socialiniuose tinkluose?

Gabenimas / kelionė

- Kaip į paskirties šalis keliauja moterys? O vyrai (sutuoktiniai)?
 - Ar jie moka už ir rezervuoja savo kelionės bilietus arba kas nors tai padaro už juos? Kas? Kaip organizuojamos kelionės?
 - Ar moterys keliauja savarankiškai ar su palyda?
 - Kokie nurodymai pateikiami moterims / vyrams, kur keliauti po atvykimo?

Atvykimas

- Kas vyksta, kai į paskirties šalį atvyksta moterys?
 - Ar jos susitinka su būsimu vyru iki vestuvių?
 - Kas organizuoja vestuves? Kur organizuojamos vestuvės?
 - Ar moterys yra verčiamos / joms daromas spaudimas tekėti?

- Kas nutinka po vedybų?
- Ar moterys, kurios sudaro fiktyvią santuoką, gauna žadėtus pinigus?

Gyvenimas paskirties šalyje ir išnaudojimas

- Ką moterys daro [paskirties šalyje]?
 - Kur jos gyvena? Su kuo?
- Su kokiomis išnaudojimo formomis susiduria moterys?
- Kokie yra prekybos žmonėmis ir (arba) išnaudojimo ženklai?
 - Smurtas (fizinis, seksualinis, psichologinis)?
 - Grasinimai?
 - Ekonominis smurtas (pvz., paskolos ėmimas moters vardu, naudojimosi pinigais ar prieigos prie jų kontroliavimas, vergavimas už skolas)?
 - Ar ribojama jų judėjimo laisvė? Ar paaimami jų pasai?
 - Ar jos gali palaikyti kontaktą su savo šeimomis ir draugais?
 - Ar moterys patiria kokios nors formos seksualinį išnaudojimą ir (arba) priverstinę prostituciją?
- Ar jums teko susidurti su atvejais, kai moterys buvo išnaudojamos vergovei buityje / darbe?
- Ar susidūrėte su atvejais, kai buvo išnaudojami vyrai arba, pvz., vergavo už skolas arba buvo išnaudojami darbe?

MAKEITAS

- Kas yra išnaudotojas (-ai)?
 - Ar tai vyras, organizatorius ar kas kitas?
 - Kaip jie veikia?
 - Kas juos motyvuoja?

Fiktyvių santuokų sudarymas

- Kaip sudaromos fiktyvios (išnaudojančios) santuokos?
 - Kas yra fiktyvių santuokų organizatoriai? Ar jie skiriasi nuo verbuotojų?
 - Ar veikla sistemiška / organizuota? Ar egzistuoja hierarchinė struktūra? Ar yra sąsajų su organizuotomis nusikalstamomis grupėmis?
- Iš ko fiktyvių santuokų organizatoriai gauna pelną?
 - Iš kur gaunami pinigai? (Iš vyrų norinčių mokėti už santuoką tam, kad gautų leidimą gyventi ES? Iš moterų išnaudojimo prostitucijoje / darbe / vergovėje buityje?)
 - Kas nutinka pelnui? Ar pinigai yra plaunami?
 - Ar organizatoriai užverbuotoms moterims už fiktyvių santuokų sudarymą moka tam tikrą dalį gaunamo pelno ar visus iš vyrų gautus pinigus pasilieka sau?
- Ar pastebėjote kokių nors tendencijų dėl galimo sudaromų fiktyvių santuokų skaičiaus padidėjimo ar sumažėjimo? Ar pastaraisiais metais pasikeitė fiktyvių išnaudojančių santuokų skaičius? Kodėl?

Aukų atpažinimas ir pagalba

- Ar, jūsų nuomone, atitinkami veikėjai gali atpažinti fiktyvių išnaudojančių santuokų aukas?

- Kaip atpažįstamos aukos?
 - Ar aukos ieško pagalbos pačios ar jos yra atrandamos? Kas nustato aukas? Institucijos? Ambasados? Nevyriausybinės organizacijos?
 - Kur ir kokiomis aplinkybėmis nustatomos aukos? Ar jūsų organizacija vykdo informavimo darbą, kad būtų surasta aukų?
 - Kas nutinka, kai nustatoma auka?
- Kaip organizuojama pagalba aukoms?
- Ar aukoms teikiama pagalba yra pakankama?
- Ką būtų galima padaryti, kad būtų pagerinta aukoms teikiama pagalba?

Prevencija

- Kas turėtų būti daroma, kad būtų išvengta fiktyvių išnaudojančių santuokų?
 - Kas jau yra padaryta?
 - Kokios yra sistemos spragos, kurios joms leidžia įvykti?
 - Ar, jūsų nuomone, šiuo metu galiojančių teisės aktų pakanka?
- Ar reikalingi mokymai?
 - Kokius klausimus turėtų apimti mokymai?
 - Kas turėtų būti apmokomi?
- Kada, jūsų nuomone, fiktyvi išnaudojanti santuoka perauga į prekybos žmonėmis atvejį?
- Galbūt norite dar ką nors pridurti?

MARKETAS

2 priedas. Apklauso gairės aukoms / HESTIA projektas, 2015 m. birželis

Apklauso pradžioje:

Pristatykite projektą ir apklauso tikslą (pateikite jai (jam) projekto informacinį lapą).

Pasakykite jai (jam), kad apklauso duomenys bus naudojami tyrimo ataskaitoje, tačiau tai bus daroma anonimiškai.

Įsitinkinkite, jog apklausiamas asmuo žino, jog jis gali atsisakyti atsakyti į klausimą arba apklausa gali būti nutraukta ar sustabdyta bet kuriuo metu.

Paprašykite jos (jo) leidimo įrašyti apklausa.

VERBAVIMAS

- Kaip jūs ištekėjote už trečiosios šalies piliečio / vedėte trečiosios šalies pilietę?
- Kaip jūs sužinojote apie galimybę ištekėti (vesti)? [Kas nutiko, kad jūs tapote išnaudojama (-as)?]
- Kas jums pasiūlė sudaryti santuoką? Kaip ir kada (asmeniškai, internetu ir t. t.)?
- Kas jums buvo žadama už santuokos sudarymą? Pinigai? Kitos dovanos? Meilė / galimybė pamatyti pasaulį / geresnis gyvenimas ar kt.? Ar jums buvo žadama kažkas kito (darbas ar kt.)?
- Ar jūs turėjote sumokėti asmeniui, verbuojančiam sudaryti santuoką ar santuokos organizatoriui?
- Kodėl nusprendėte sutikti su pasiūlymu sudaryti fiktyvią santuoką? [Kokia buvo jūsų motyvacija?]
- Ar apie savo planus iki išvykimo iš gimtosios šalies su kuo nors kalbėjotės?
- Ar žinojote apie galimą riziką (pavoingas pasekmes jums ar jūsų šeimai)?

- Ar žinojote kad fiktyvios santuokos sudarymas gali būti laikomas nusikaltimu [gimtojoje šalyje] arba [paskirties šalyje]?

KELIONĖ

- Kaip jūs atkeliavote į [paskirties šalį]?
- Kas organizavo kelionę? Kas nupirko bilietus?
- Ar už kelionę mokėjote kokią nors sumą?
- Ar turėjote pasiskolinti pinigų, kad galėtumėte nuvykti į [paskirties šalį]? Kiek? Kur skolinotės pinigus?
- Ar keliavote ne vieni?
- Ar jus kas nors pasitiko oro uoste / traukinių stotyje / uoste ar kitur? Kas?

ATVYKIMAS Į PASKIRTIES ŠALĮ

- Kas vyko jums atvykus į [paskirties šalį]?
- Kaip ir kur pirmą kartą sutikote savo vyrą?
- Kas organizavo vestuves? Kur buvo organizuojamos vestuvės?
- Kas nutiko po vedybų?
- Aš padėtis [paskirties šalyje] atitiko jums žadėtą (verbuojant)? Ar jūs gavote žadėtus pinigus?

GYVENIMAS PASKIRTIES ŠALYJE / IŠNAUDOJIMAS

- Ką jūs darėte paskirties šalyje (dirbote ir t. t.)?
- Su kuo gyvenote? Kur?
- Kokios buvo jūsų gyvenimo sąlygos? Aš buvote patenkinta savo gyvenimo sąlygomis / padėtimi?
- Ar susipažinote su vietos gyventojais? Ar išmokote vietos kalbą?
- Ar palaikėte kontaktą su savo šeima ir draugais [gimtojoje šalyje]? Ar toks kontaktas buvo apribotas?

- Ar galėjote daryti tai, ką norėjote, ar turėjote prašyti savo vyro (ar kieno kito) leidimo?
- Ar jūsų vyras (ar kas kitas) davė jums užduotis / namų ruošos darbus / darbus, kuriuos turėjote atlikti? [PASTABA APKLAUSĄ VYK-
DANČIAM ASMENIUI: domina bet kokie galimi vergovės buityje elementai]
- Ar jums buvo grasinama ar daromas spaudimas? Kaip? Kas tai darė?
- Ar jums buvo draudžiama išeiti iš namų ar buvote juose užrakinta?
- Ar turėjote savo pasą / asmens tapatybės kortelę?
- Ar jūs buvote fiziškai išnaudojama (pvz., buvote mušama / jums buvo suduotas antausis / buvote pastumta ar tąsoma už plaukų)?
- Ar patyrėte seksualinį išnaudojimą (įskaitant tai, ar turėjote dalyvauti kokios nors formos seksualinėje veikloje ar negalėjote atsisa-
kyti to daryti)?
- Ar jums buvo leista naudotis kontraceptinėmis priemonėmis?
- Ar turite vaikų? (Ar turite vaikų su vyru su kuriuo esate / buvote susituokusi [paskirties šalyje]?)
- Ar vaikai [paskirties šalyje] buvo su jumis?
- Ar jiems kaip nors buvo grasinama?
- Ar jūsų vyras (ar kuris kitas asmuo) grasino atimti iš jūsų vaikus arba juos nuskriausti?
- Ar jūs bijojote tokios situacijos / ar esant tokiai situacijai?
- Ar kam nors sakėte apie jūsų situaciją?

DARBAS [tuo atveju, jei asmuo išnaudojamas darbe]

- Ar jūs dirbote [paskirties šalyje]?
- Kur? (Kas buvo jūsų darbdavys?)
- Ar darbas atitiko jums žadėtą?
- Ar už darbą jums buvo mokamas atlygis?
- Kokios buvo darbo sąlygos?

- Ar jūsų darbdavys jus kontroliavo / darė jums spaudimą / grasino?
- Ar panorėję galėjote išeiti iš darbo (išeiti savo noru)?

PAGALBA

- Kaip situacija buvo išspręsta?
- Ar jums buvo suteikta pagalba? Kokia pagalba jums buvo suteikta?
- Ar jūs pats ieškojote pagalbos? Kur?
- Ar jūs esate patenkinti gauta pagalba?
- Ar žinote, ar jūsų atvejis buvo tiriamas ir (arba) jam buvo taikomas baudžiamasis persekiojimas? Jei taip, ar žinote, kaip vyksta bylos nagrinėjimas? Kaip institucijos sužinojo apie šią situaciją?
- Aš jūs išsiskyrėte? Kaip buvo organizuojamos skyrybos?

PREVENCIJA

- Ar jums teko girdėti apie kitus asmenis, kurie susidūrė su panašiomis problemomis tuokiantis / apsistojant / dirbant [paskirties šalyje]?
- Ką reikėtų padaryti, kad žmonės būtų įspėti apie problemas, su kuriomis jie gali susidurti sudarę (fiktyvią) santuoką?
- Ką pasakytumėte moteriai, atsidūrusiai jūsų padėtyje?
- Ar norite dar ką nors pridurti?

MAKETAS

Dėmesio! VISA PARĄ veikia Kovos su prekyba žmonėmis ir išnadojimu centro SOS numeris +370-679-61617, skirtas konsultuoti, patarti ir informuoti nukentėjusius nuo įvairių prekybos žmonėmis formų, prostitucijos, seksualinės prievartos, pabėgusius nepilnamečius. Šiuo numeriu skambinti mums kviečiame ir šeimų narius, bet kokių tarnybų atstovus, įtariančius apie galimą išnaudojimo, smurto ar apgavystės atveją. Mūsų specialistų komanda - socialinė darbuotoja, psichologė ir teisininkas - pasiruošę padėti tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų.

Daugiau informacijos: www.anti-trafficking.lt